

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानी प्रपा (अथर्ववेद)

परब

ओनवारि

वर्ष : ५

स्थापना वर्ष : १९६०

ऑगस्ट : २०१०

अंक : २

: परामर्शनसमिति :

भगवतीकुमार शर्मा
प्रमुખ

रतिलाव भोरीसागर
वरिष्ठ लेखक

प्रफुल्ल रावल
प्रकाशन मंत्री

: तंत्री :

योगेश जोषी

: सळतंत्री :

मोहन परमार

गुजराती साहित्य परिषद

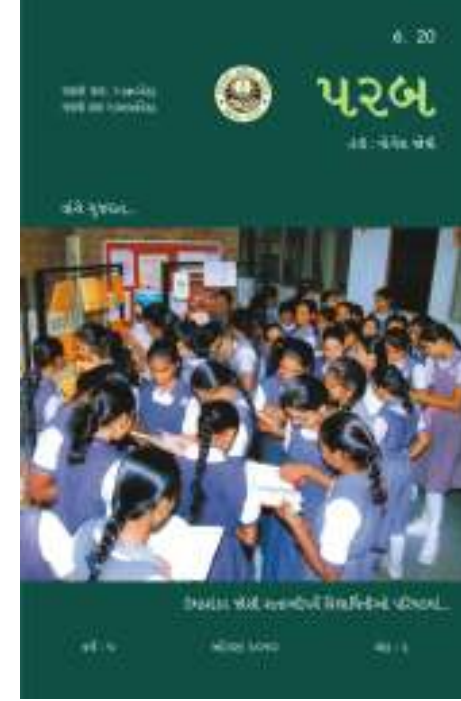
मेघाङ्गी ज्ञानपीठ m क. ला. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धन(भवन), आश्रम मार्ग,

'टाठम्स' पाछण, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८

ફોન અને ફેક્સ : २६ ५८७८४७

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

अ नु क म

परिषद-प्रमुखनो पत्र

वायन-प्रसारनी दिशां 'शुभ शकुन दीसे...' • भगवतीकुमार शर्मा
स्वप्नोनेय डोय छे... • यंद्रकान्त शेठ, मूकभिरतानो आ ते केवो
अभिशाप ?! • यंद्रकान्त शेठ, गाम • नलिन रावल, नगरनी भीडमां
• भानुप्रसाद पंड्या

विशेष

जवन साथे जोडायेली प्रत्येक अभिव्यक्ति साहित्य ज छे •
मडाशैतादेवी, अनु. प्रफुल्ल रावल

प्रकीर्ण

मातृदर्शन • रमेश अं. दवे, आटवो उत्साह साहित्य माटे • प्रीति
सेनगुप्ता

समीक्षा/ग्रंथावलीकन

'मनप्रवेश' : उत्तम वस्तुनुं सस्तुं चित्रण • गुणवंत व्यास,
प्रेमलक्षणांनी लेखलेण विनानां "निर्लेण" लक्ति-गीतो • प्रा. डॉ.
रक्षाभडेन प्र. दवे

परिषदवृत्त

संकलन : राजेन्द्र पटेल

साहित्यवृत्त

संकलन : ठतुभाई कुरकुटिया

पत्रसेतु

मोहनलाल पटेल, उंडेश ओळ

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર

વાચન-પ્રસારની દિશામાં 'શુભ શકુન દીસે...'

મન ઉપર એવી છાપ ઊપસવા માંડી છે કે 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ' અને તેવી બીજી સંસ્થાઓના પૂર્ણ સહકારથી ગુજરાત સરકારે ગુજરાતી પ્રજામાં વાચનપ્રસારણના ઉમદા હેતુથી 'વાંચે ગુજરાત'નું જે ગુજરાતવ્યાપી અભિયાન આરંભ્યું છે તેનું પ્રથમ ઉડવન-ચરણ ટેઈક ઓફ સ્ટેજ) પૂરા ઉત્સાહ અને નિષ્ઠાથી સાકાર થવા માંડ્યું છે. આ એક સંતોષપ્રેરક સ્થિતિ લેખાય. તેનાં બહેતર પરિણામો આવવાની આશા સહજ રીતે રાખી શકાય. 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના આ અભિયાનનું એક મહત્ત્વપૂર્ણ મધ્યબિંદુ બની રહી છે તે 'પરિષદ' માટે પણ એક સાર્થકતાપ્રેરક સ્થિતિ છે. 'વાંચે ગુજરાત' અભિયાન સાથે સંલગ્ન અને ગુજરાતમાં પથરાયેલી વિવિધ સમિતિઓના પ્રતિનિધિઓનું એક સંમેલન પણ 'પરિષદ-ભવન'માં યોજાયું. 'વાંચે ગુજરાત' અભિયાન અંતર્ગત ગ્રંથ-આસ્વાદના કાર્યક્રમો રાજ્યમાં ઠેર ઠેર યોજાવા માંડ્યા છે. એવો એક કાર્યક્રમ 'પરિષદ'ને ઉપક્રમે 'પરિષદભવન'માં પણ યોજાઈ ગયો. ડૉ. ગુણવંત શાહ જેવા વિચારક, 'રામાયણ'ના અભ્યાસી અને લોકપ્રિય વક્તા 'વાલ્મીકિ રામાયણ'નો આસ્વાદ કરાવે એટલે જિજ્ઞાસુ શ્રોતાઓની મોટી હાજરી હોય એ આશ્ચર્યપ્રેરક નથી. 'પરિષદ' વાચનરુચિના પ્રસારનો મંચ, કહો કે પીઠ બની રહી છે એ સંતોષપ્રેરક છે.

પુસ્તક-આસ્વાદના આવા બીજા કાર્યક્રમોના આયોજનથી ગુજરાતનું વાયુમંડળ ગુંજવા-ગાજવા લાગ્યું છે અને ગુજરાતીઓ એમાં સામેલ થઈ રહ્યા છે. એનાથી કયા ગુજરાતી ગ્રંથરસિકનું હૈયું નહિ હરખાય ?

સુરતને કેન્દ્રમાં રાખીને દક્ષિણ ગુજરાતમાં શરૂ થયેલી ગ્રંથ-આસ્વાદની આ પ્રવૃત્તિ વિશેના સ્વાનુભવ ટાંકું તોયે પરિતોષની લાગણી પ્રગટ કર્યા વિના ન રહી શકાય. 'રાષ્ટ્રીય કલાકેન્દ્ર' એ કાંઈ સુરતની સંપૂર્ણતઃ સાહિત્ય-સંસ્થા નથી. પંચાવનેક વર્ષ પૂર્વે સ્થપાયેલી આ સંસ્થા નાટકને કેન્દ્રમાં રાખીને કળાની બીજી અનેક વિદ્યાઓમાં પ્રવૃત્ત છે. આ સંસ્થાની સાહિત્ય સમિતિના ઉપક્રમે 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના સહયોગ સહિત ગ્રંથ-આસ્વાદનો જે પ્રથમ કાર્યક્રમ યોજાયો તે એવો સફળ નીવડ્યો કે એનાથી બહુસંખ્ય શ્રોતાઓની ગ્રંથરુચિ ઉત્તેજિત થયાનું સ્પષ્ટપણે અનુભવી શકાતું હતું. ગ્રંથ-આસ્વાદ કરાવ્યો અઠંગ વાચક અને વિદ્વાન વિવેચક ડૉ. અશ્વિન દેસાઈએ. બંગાળી સાહિત્યકાર મૈત્રેયીદેવીની સુપ્રસિદ્ધ નવલકથા 'ન હન્યતે' ગ્રંથ તેમણે આત્મસાત્ કર્યો છે તે સ્પષ્ટપણે પ્રત્યક્ષ થતું હતું.

નિર્ભીક વિવેચક અને પ્રખર વાચક પ્રા. શરીફા વીજળીવાળાએ 'અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ' સુરત બૃહદ્ શાખાપ્રેરિત 'વાચકમંચ'ને ઉપક્રમે ઉર્દૂના પ્રણાલિભંજક લેખિકા ઇસ્મત યુઘતાઈની આત્મકથા 'કાગઝી હૈ પૈરહન'નો આસ્વાદ કરાવ્યો ત્યારે માત્ર પુસ્તક સાથેનું નહિ, ઇસ્મત યુઘતાઈના વિદ્રોહી વ્યક્તિત્વ સાથેનું પણ શરીફાબહેનનું તાદાત્મ્ય પ્રગટ્યું હતું.

સુરતમાં છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી 'વિચારગોષ્ઠી' નામક સંસ્થા સક્રિય છે. પ્રતિષ્ઠિત વિવેચક અને વાર્તાકાર ડૉ. વિજય શાસ્ત્રીએ એના મંચ પરથી આસ્વાદ માટે બંગાળી લેખિકા

આશાપૂર્ણદેવીની ટૂંકી વાર્તાઓ ઉપર પસંદગી ઉતારી છેલ્લાં છોંતેર વર્ષથી સુરતમાં રાષ્ટ્રભાષાના પ્રચારનું કામ કરતી સંસ્થા 'રાષ્ટ્રભાષા પુસ્તકાલયે' યોજેલા ગ્રંથ-આસ્વાદના કાર્યક્રમમાં આ લખનારની આત્મકથા 'સુરત મુજ ઘાયલ ભૂમિ'નો કવિશ્રી બકુલેશ દેસાઈએ પરિચય કરાવ્યો. 'નર્મદ સાહિત્ય સભા'એ ગ્રંથ-આસ્વાદનો જે કાર્યક્રમ યોજ્યો તેમાં વિવેચક ડૉ. રમેશ ઓઝાએ મરાઠી લેખક અને અનુભવાર્થી ગોપાલ નીલકંઠ દાંડેકરનતી વિખ્યાત કૃતિ 'સ્મરણગાથા'ની રોમાંચક યાત્રા શ્રોતાઓને કરાવી. છેલ્લા થોડાક સમયથી સુરતની સાહિત્યપ્રકાશનસંસ્થા 'સાહિત્ય સંગમ'ના નેજા હેઠળ વિશ્વ સાહિત્યની પ્રશિષ્ટ કૃતિઓનો આસ્વાદ દર્શ્ય-શ્રાવ્ય માધ્યમ તથા એકોક્તિને સથવારે કરાવાય છે. આ શ્રેણીમાં અત્યાર સુધીમાં શેક્સપિયરના નાટક 'કિંગ લિયન' બર્નાર્ડ શૉના 'પિગમેલિયન' અને મહા કવિ કાલિદાસની કાવ્યરચના 'મેઘદૂત'ના આસ્વાદ યોજાઈ ગયા છે જે વિશિષ્ટ આસ્વાદન-શૈલીને કારણે રુચિકર નીવડ્યા છે. સુરતના FM રેડિયો પર આમ્રપાલી દેસાઈએ 'વાંચે ગુજરાત' અભિયાન હેઠળ સ્વ. અંજનીબહેન પારેખના પુસ્તક 'વિનોદિકા'નો આસ્વાદ કરાવ્યો હતો. આ 'વાંચે ગુજરાત' અભિયાન અંતર્ગત ગ્રંથ-આસ્વાદન પ્રવૃત્તિમાં વેગ અને વૈવિધ્ય બંને વર્તાય છે. લોકોની વાચનરુચિના પોષણ અને સંવર્ધનનો આ એક મહત્ત્વનો માર્ગ છે.

પરંતુ ગુજરાતમાં વાચનપ્રસારપ્રવૃત્તિમાં દક્ષિણ ગુજરાતની નાનકડી, નમણી નગરી નવસારી શરૂઆતથી જ મોખરે છે અને હજી સુધી એણે પોતાનું એ આગવું સ્થાન જાળવી રાખ્યું છે, બલ્કે દૃઢમૂળ કર્યું છે. જેને મેં પ્રેમ અને આદરથી 'ગ્રંથતીર્થ'નું બિરુદ આપ્યું છે તે નવસારીએ જ ત્રણેક વર્ષ પહેલાં 'સયાજી વૈભવ પુસ્તકાલય' ઉપક્રમે બાળકોથી બુઝુર્ગો સુધીના નગરવાસીઓમાં વાચન-મહિમાના પુરસ્કાર-પ્રસારનો પ્રારંભ કર્યો હતો. ગુજરાત સરકારના 'વાંચે ગુજરાત' અભિયાનના મૂળમાં નવસારીનું આ અદ્ભુત ગ્રંથપ્રસાર-આંદોલન રહેલું છે. આજે તો જાણે આખો નવસારી પંથક વાચનસંસ્કૃતિને રંગે રંગાઈ ચૂક્યો છે. મહાદેવભાઈ દેસાઈ અને જયપ્રકાશ મહેતા તથા એમના અનેક સાથીઓ આ પ્રવૃત્તિમાં ગળાડૂબ કાર્યરત છે. મહાદેવભાઈ આ સંદર્ભે ભેખધારી જેવા પ્રતીત થાય છે. તારીખ નવમી જુલાઈએ નવસારીના વિશાળ 'ટાટા હોલ'માં પાંચ હજાર પુસ્તકો તરતાં મૂકવાનો કાર્યક્રમ રાજ્યના શિક્ષણમંત્રી રમણલાલ વોરાના અધ્યક્ષપદે યોજાયો ત્યારે એ સમારંભમાં એકાદ હજાર ગ્રંથરસિક શ્રોતાઓની હાજરી હતી. એમાં વાચન-પ્રસાર કરવા માટેના નવા અને વિશિષ્ટ પ્રકલ્પોનાં મંડાણ થયાં. કેટલાક યુવકો તેઓના ગામમાં મૃતપ્રાય પુસ્તકાલયને પુનર્જીવિત કરવાના મિશન સાથે ત્યાં આવ્યા હતા, તો કેટલાક સમર્પિતો પુસ્તકોનો ઝોળો ભેરવી ગામેગામ તેનો પ્રસાર કરવાના હેતુથી ત્યાં આવ્યા હતા. બીજા પણ કાંઈ કેટલાયે. રંગ છે નવસારી અને રંગ છે ગુજરાત ! ગુજરાતીઓ વાચનવિમુખ થયા છે એવું મહેણું ભાંગવાની દિશામાં હવે પ્રયત્નોનો પ્રારંભ થયો છે. 'શુભ શકુન દીસે...'

તા. ૧૧-૭-૨૦૧૦

ભગવતીકુમાર શર્મા

સ્વપ્નોનેય હોય છે... | ચંદ્રકાન્ત શેઠ

સ્વપ્નોને હોય છે એમના પોતપોતાના અલગ અલગ સ્વાદ !
કેટલાંક સ્વપ્નો હોય છે શરબતી,
પાકાં પીલુડાં જેવાં, ખટમીઠાં ને પીળાં;
આંખોમાં એ ચમકે કે

ઊડતી થઈ જાય ફૂલપરીઓ ને કિરણપરીઓ,
ગગનપરીઓ ને સોનપરીઓ;
ચિદાકાશના ચંદનચોકમાં
ગોરસભીની કોઈ અંગુલિના અણસારે
નાચવા લાગે એક સાંવરી સૂરત દૂમક દૂમક !

કેટલાંક સ્વપ્નો હોય છે ફક્કડ ને ફૂલગુલાબી,
શબનમી ને શરાબી,

આંખોમાં એ ફરકે કે

અંદરની અમરાઈમાં મહેકવા માંડે ટહુકાઓ !
ગહેકવા માંડે ઘેરીનીલી ઘનઘટાઓ !
બંસીબટના ચાંદરણામાં ગૂંથાતો જાય
૦ ૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬
એક એક ઘન-શ્યામે એક એક
૦ ૧ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ !
ચગતો જાય રાસ એક રૂમકરૂમક !

કેટલાંક સ્વપ્નો હોય છે નારિકેલ-શાં,

બહારથી વજિલ, અંદરથી ટોપરા-શાં કોમલ !

આંખોમાં એ ઝબકે કે

લહેરાતો થાય નીલાંબરીનો પાલવ;
ડાળે ડાળે ફરફરે આકાશ,
પાંદડે પાંદડે ટપકે અજવાશ,
ધૂળમાંની પગલીઓ
ટોડલે બેઠેલા કોઈ મોરલાની કેકાએ
ધૂમણે ચડે છૂમક છૂમક !

સ્વપ્નોનેય હોય છે આપણી જેમ જ સ્વાદ !

એમને આવતો હોય છે આપણા થકી અજનબી આસ્વાદ !

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- v 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- v 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- v 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- v વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- v ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- v પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- v પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- v 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- v 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- v લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલસકેપ અથવા A4 સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- v સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ રદ ગણાવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- v પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ' ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

મૂકબઘિરતાનો આ તે કેવો અભિશાપ ?! | ચંદ્રકાન્ત શેઠ

આપણી પીડાના પડછાયા તળે
કેટકેટલું ઢંકાઈ જાય છે આસપાસનું
— ન જોવાય એવું
ને સાંભળ્યું ન જાય એવું પણ !
આપણો જ કોલાહલ બની રહે છે
આપણી બઘિરતાનો આડપડદો !
આપણા જ નિઃશ્વાસોની બાષ્પથી
આપણું દર્પણ થઈ જાય છે આંધળું,
અને એ નથી દેખાડી શકતું પરાઈ પીડનાં પ્રતિબિંબોને.
આપણે આપણાથી જ મજબૂર !
આપણી જ વાડથી આપણે બંધાયેલા !
આપણાથી જ ભીંસાયેલા ને કચડાયેલા !
આપણી જ કર્કશતાનો કણસાટ
ઊંડે ઊંડે
સતત આપણને કોર્યા કરતો !
આપણી જ તૃષ્ણાના તાપે
વિસ્તરતો જતો આપણી શુષ્કતાનો તરડાટ.
આપણે ન કોઈનું આંસુયે લૂછી શક્યા,
ન કોઈનો આપણે ડૂબો ઓગાળી શક્યા.
આપણે તો જોયાં કરી
આપણી અંદર રાતદિવસ ચાલ્યા કરતી કરવતને;
સતત કર્શુક વહેરાતું જાય છે
ને એની વહેરામણમાં અટવાતાં અટવાતાં,
આવ્યા કરે છે કશોક ખાટો-ખારો સ્વાદ;
મૂકબઘિરતાનો આ તે કેવો અભિશાપ ?!

૩૧-૩-૨૦૧૦
૨-૭-૨૦૧૦

ગામ | નલિન રાવળ

અષાઢ સાંજમાં
ઊંડી રહેલ પંખીના સમું,
સમીર લહેરખી પરે
તરી રહેલ ચાંદની સમું,
પ્રભાત સૂર્યના મૃદુ
પ્રથમ કિરણ સમું,
રણમહી
ઊંટના ઢળેલ કાફલા સમું,
મધુર મોરના
ટહુકારના સમું,
લલામ સ્વપ્નનાં સમું,
ઝગત ગામ
ગામખોરડે ખૂલેલ
અર્ધદ્વાર પાસ
સ્નેહની કથા અકથ્ય
નેત્રમાં લઈ ઊભેલ
કન્યકા
નિહાળતી દૂરે દિગંતમાં.

(શેખાવટી - રાજસ્થાનમાં આવેલ
એક ગામનું સ્મૃતિચિત્ર)

વિશેષ જીવન સાથે જોડાયેલી પ્રત્યેક અભિવ્યક્તિ સાહિત્ય જ છે^s

મહાત્માતાદેવી, અનુ. પ્રફુલ્લ રાવલ

નગરની ભીડમાં | ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા
સંગાથ તારી ચાલવું મારું નગરની ભીડમાં,
ના ચાલવું પણ મ્હાલવું મારું નગરની ભીડમાં.
સન્માનવા શું બેયને આ મેદની જામી હશે ?
જોડું બજારે લાગતું ન્યારું નગરની ભીડમાં.
જોતાં ખુશીને આપણી ફૂલેતાં હશે સૌ :
આવિયાં
લેવા નહીં કેં વ્હોંચવા 'સારું' નગરની ભીડમાં.
છે માણસો ઝાઝાં છતાં દીસે કે જાણે એક છે,
ચાવી દીધાં યંત્રો સમાં ભાળું નગરની ભીડમાં.
ઠચ્છાની આ વ્હેતી નદીનું તાણ છે કે માનવી ?

હું શારદાને વંદન કરું છું. હું નરસિંહ મહેતા, મહાત્મા ગાંધી, સરદાર પટેલ અને નારાયણ દેસાઈના ગુજરાતને વંદન કરું છું. આપ સહુએ મને પ્રેમથી આમંત્રણ આપ્યું તે માટે હું આનંદ અનુભવું છું. પરંતુ મારી વાત તમારી સમક્ષ હિન્દીમાં મૂકીશ. હું ગુજરાતી બોલી નથી શકતી, જેવી રીતે તમારામાંથી કોઈ બંગાળ આવે તો બંગલામાં ન બોલી શકે, પરંતુ આ આપણી કમજોરી નથી. ભારતમાં આટલો સારો ભાષાવૈભવ અને આટલી ભાષાસમૃદ્ધિ હોવી એ બહુ મોટી અને અદ્ભુત વાત છે. ભાષા મનુષ્ય માટે સહુથી મોટી ઉપલબ્ધિ છે, જેના દ્વારા આપણે સ્વયંને વ્યક્ત કરી શકીએ છીએ. જ્યારે આ બધી વાત હું બોલું છું ત્યારે મારા પુત્ર નાવરુન ભટ્ટાચાર્ય જે સામયિક પ્રસિદ્ધ કરી રહ્યો છે, જે હજુ ચાલે છે તેનું નામ છે 'ભાષાબંધન'. હું પણ મારા સામયિક જે ત્રૈમાસિક છે – વાર્તિકામાં ભારતીય ભાષામાંથી અનુવાદ છાપું છું. કાનજીભાઈ પટેલની ઘણી કવિતા એ સામયિકે છાપી છે. અનુવાદ એક શક્તિશાળી માધ્યમ હોય જેના લીધે એક બંગાળી ગુજરાત, મલયાલમ બોલી નથી શકતો પરંતુ અનુવાદ દ્વારા લેખક, અનુવાદક, વાચકને એક ઉપલબ્ધિ થાય છે. આ બધી ભાષાઓનું સાહિત્ય કેવળ એ ભાષાઓનું નહીં પણ ભારતીય સાહિત્ય છે એ આપણે ક્યારેય ભૂલવું ન જોઈએ. હમણાં જ મેં નારાયણભાઈના 'ગાંધીજીના જીવનચરિત્ર'નો અંગ્રેજી અનુવાદ જોયો. એ દ્વારા તેમનું લેખન હવે સમગ્ર વિશ્વનું થઈ ગયું. એ બોલવું પણ જરૂરી છે કે ગાંધી એક એવું નામ છે, જેનાથી માત્ર ભારતમાં જ નહીં પરંતુ સમગ્ર વિશ્વમાં માણસાઈનો પરિચય થયો છે. રવીન્દ્રનાથનું પ્રદાન કેટલું મોટું છે એ બોલવું સંભવ નથી. હું બાળપણમાં શાંતિનિકેતનમાં, રવીન્દ્રનાથ જ્યારે હયાત હતા, ૧૯૩૫થી ૧૯૩૮ સુધી સ્કૂલમાં ભણી હતી. રવીન્દ્રનાથે શાંતિનિકેતનમાં સહશિક્ષણનું પ્રવર્તન કર્યું અને મારા બાળપણમાં – એ વખતે ભારત આઝાદ નહોતું, પરંતુ ભારતના પ્રત્યેક પ્રદેશમાંથી શાંતિનિકેતનમાં – ગુજરાતી, સિંધી, મલયાલમ, કન્નડ, મરાઠી, હિન્દી પ્રત્યેક ભાષાના વિદ્યાર્થી આવતા હતા, એકસાથે ભણતા હતા, હિન્દી માટે એક સ્વતંત્ર અભ્યાસક્રમ હતો. દરેક ભાષા માટે હતો કે નહીં તે મને યાદ નથી, પરંતુ જે ખૂબ મોટું યોગદાન હતું તે ગુજરાતના ગરબા, મણિપુરનું નૃત્ય, કેરાલાનું નૃત્ય એ બધાંની ચર્ચા થતી. રવીન્દ્રનાથનું જે નૃત્યનાટક હતું તેમાં આ બધા પ્રકારના નૃત્યનો વ્યવહાર થયો હતો. રવીન્દ્રનાથે સહશિક્ષણના માધ્યમથી એક પ્રતિબંધ કથાનો પથ્થર તોડી નાખ્યો અને પ્રત્યેક ભારતીય ભાષાનાં વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થિની એકસાથે રહેતાં હોવાથી ખૂબ સારું આદાન-પ્રદાન થતું હતું. તેથી તો એને વિશ્વભારતી કહેવામાં આવ્યું. અને ત્યાં રવીન્દ્રનાથની એક કહેવત હતી – યદા વિશ્વં એક નીડં ભવતિ । એટલે Entire universal is one.

મહાત્મા ગાંધી અને રવીન્દ્રનાથ ઉભયનું ચિંતન વિશ્વભારતીનું આચરણ કેવું હોય એ

s ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના નવસારી ખાતે યોજાયેલા અધિવેશનમાં આપેલ વક્તવ્ય.

વિષયમાં રહ્યું, પરંતુ આજે જો ભારતની સ્થિતિ જોઈએ તો આપણા સમાજજીવનમાં એ વિશ્વભારતીનું સ્વપ્ન આપણી આંખો સામે તૂટી રહ્યું છે એ જોવા મળે છે. ગાંધીએ પણ ‘મારા સ્વપ્નનું ભારત’ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો હતો, પરંતુ એ સ્વપ્નમાં ક્યાં છે ?

ઘણા વખત પહેલાં મેં એક વાર્તા લખી હતી. તેનું નામ હતું ‘ભિખારી દુસાલ’. તેમાં મેં લખ્યું હતું કે સહુથી મૂળભૂત અધિકાર સ્વપ્નમાં જોવાનો છે. સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં પ્રત્યેક સર્જક સ્વપ્ન જ જુએ છે. પરંતુ સમાજના વિભિન્ન અંશોમાં ચાલતી ગતિવિધિઓના વિષયમાં તેઓ અનભિજ્ઞ રહે તો એ પ્રકારનું લેખન માત્ર દિવાસ્વપ્ન બની જાય છે. અહીં હું ઉલ્લેખ કરવા ઇચ્છું છું તમારે ત્યાં એક મહાન શિક્ષક થયા હતા, એમનું નામ હતું ગિજુભાઈ બધેકા. એમનું પુસ્તક છે ‘દિવાસ્વપ્ન’, જેમાં નાના ગામમાં જઈને એક શિક્ષિત યુવક બાળકોને કેવી રીતે ભણાવે એ દર્શાવ્યું હતું. આજે ભારતનાં છ લાખ પચાસ હજાર ગામડાંઓમાં જવા માટે શિક્ષક નથી મળતા. ત્યાંનાં બાળકોને ભણવું છે તોપણ ભારતીય ભાષાઓમાં સારા ભણતરની વ્યવસ્થા નથી. આજે ભારતના ગ્રામવિસ્તારમાં અક્ષરની અને જ્ઞાનની ભૂખ છે. જો સર્જક એ ભૂખ પૂરી ન કરી શકે તો શું આપણે એવા સાહિત્યને સાહિત્ય અથવા સહિતત્યતા કહી શકીશું ?

મારી એક વાર્તામાં મેં એ પ્રકારના એક બાળકની વાત કરી છે. એનું નામ હતું મહાદુ. તે વર્ષો સુધી ભૂખ્યો રહ્યો. અંતે જ્યારે ભૂલથી એ મુંબઈ પહોંચ્યો તો પોતાની ભૂખને રોકી ન શક્યો અને ત્યાંનાં બધાં મકાન તેણે ખાધાં અને ત્યાંના દરિયાનું બધું પાણી તેણે પીધું અને ત્યાંનું આકાશ હાથમાં લઈને ઊંચું કર્યું. એ ભૂખ સાહિત્યની પ્રેરણા હોવી જોઈએ એવું હું માનું છું.

તમે પૂછશો કે સાહિત્યમાં જે સૌંદર્ય હોય છે તેનું શું ? હું માનું છું જે જીવનથી જોડાયેલું છે એ જ સાહિત્ય સુંદર છે. જે અક્ષરને માટીની ગંધ નથી હોતી એ અક્ષર નથી બની શકતો. ઋત્વિક ઘટક મારા કાકા હતા. કદાચ તમે એમની થોડી ફિલ્મો જોઈ હશે. તેમણે સામાન્ય માણસનું પ્રત્યક્ષ જીવન સિનેમામાં લાવવાનો ખૂબ પ્રભાવશાળી પ્રયત્ન કર્યો હતો. એ સાહિત્ય સહુથી સમૃદ્ધ છે જે જીવનના મૂળ સ્ત્રોતને ઓળખે છે. અને આ સ્ત્રોત મધ્યમવર્ગના હાથમાં સહેલાઈથી આવતો નથી. જ્યારે મને આ સભાનતા આવી ત્યારે મેં હાથમાં પેન લઈને ફરવાનું શરૂ કર્યું. ઝાંસીની રાણી વિષે લખવું હતું તો હું ચંબલના વિસ્તારમાં ફરવા માંડી. ત્યાર પછી હું ઝારખંડ, બિહાર, બંગાળનાં ગામોમાં ફરતી રહી. હું પલામુ ગઈ, ત્યાં બધુઆ મજૂરી જોઈ તો મારાથી રહી ન શકાયું. અને મેં ઉચિત માન્યું કે સાહિત્યથી ચડિયાતો સંઘર્ષ છે. સંઘર્ષ અને સંઘટન મારા સાહિત્યનું માધ્યમ બની ગયું. અને મારું સાહિત્ય સંઘર્ષનું માધ્યમ બની ગયું. હું એ બન્નેને અલગ માનતી નથી.

જ્યારે મેં જોયું કે દેશના આદિવાસી ભૂખથી મરી રહ્યા છે તો મેં ઉચિત માન્યું કે હું બિરસા મુંડા વિષે લખું. જ્યારે મેં જોયું કે દેશમાં વિમુક્ત જનજાતિઓની સ્થિતિ આપણને સહુને શરમ આવે એટલી ખરાબ છે ત્યારે મેં ઉચિત માન્યું કે હું એમની સાથે જોડાઈ જાઉં અને એમના વિષે લખું. સહુથી મોટું શિક્ષણ એક આદિવાસી સ્ત્રીએ મને આપ્યું હતું. હું પુરુલિયામાં ડી નોટિકાઇડ – સાબર જનજાતિમાં ફરતી હતી. એ વખતે ૧૯૮૦માં સાબર વર્ષમાં એક જ દિવસ ચોખા ખાતા હતા. અને ૩૬૪ દિવસ શું ખાતા – હું જાણતી નથી. ત્યાં દિવસે હું સાબર ગામમાં પહોંચી. એક જ દિવસના ચોખા મને આપ્યા. મરચું અને મીઠું પણ દીધું.

મેં ટેવવશ પૂછ્યું કે શેની સાથે ખાવાનું છે ? ત્યાં સાબર વૃદ્ધા હતી તેણે કહ્યું – પેટની ભૂખ ભેળવીને ખાઈ લો, મા. હું માનું છું કે એ વૃદ્ધાનું વાક્ય સહુથી શ્રેષ્ઠ સાહિત્યિક વાક્ય છે. હું માનું છું કે જ્યાં સુધી લોકોની પાસે નથી જતા, જ્યાં સુધી આપણે એમની જિંદગી નથી જીવતા, ત્યાં સુધી આપણે કશું પણ નથી જાણતા. ભારત એવા જ લોકોનો બનેલો દેશ છે. અને ભારતનો સામાન્ય માણસ જે જેટલું જાણે છે તે સહુ ખૂબ અદ્ભુત છે.

ઘણી વાર મારા સાહિત્યિક મિત્ર મને કહે છે કે તમે મહિલાઓનું પ્રતિનિધિત્વ ખૂબ સારું કરી રહ્યા છો. હું અહીં કહેવા ઇચ્છું છું કે હું મને સ્ત્રીલેખક માનતી નથી. હું માત્ર લેખક છું. મહિલા સાહિત્ય, આદિવાસીસાહિત્ય, લોકસાહિત્ય આ પ્રકારના વિભાજનને યોગ્ય માનતી નથી. જીવન સાથે જોડાયેલી પ્રત્યેક અભિવ્યક્તિ સાહિત્ય જ હોય છે. પછી એ મૌખિક હોય અથવા લેખિત હોય.

આ પ્રકારનું શ્રેષ્ઠ સાહિત્ય મેં ગુજરાતમાં તમારા કવિ રાવજી પટેલ, તમારા વિદ્વાન ભગવાનભાઈ પટેલ એમનામાં જોયું છે. ભૂપેન ખખ્ખરને હું ઓળખતી હતી. એમની લઘુવાર્તા અને નાટક તમારી ભાષામાં સર્જાયેલું શ્રેષ્ઠ સાહિત્ય છે. મેં સાંભળ્યું છે કે અહીં નવસારીમાં જ દરિયાકિનારાના લોકો વિષે નાઝિર મનસૂરી લખે છે તે નવસારી માટે સદ્ભાગ્ય છે. તમારા નરસિંહ મહેતા અને ગાંધીને અમે અમારા માનીએ છીએ. આ બન્ને વચ્ચે માનવતા વિષે અમર્યાદ પ્રેમ એ સમાન ગુણ રહ્યા છે. હું માનું છું કે એ જ સાહિત્યનો સહુથી મોટો વિષય હોય છે. આજે તમે આટલી મોટી સંખ્યામાં ઉપસ્થિત રહ્યા, તમે કલ્પના કરો કે તમે સહુ તમારી તમારી રીતે તમારી કવિતામાં, વાર્તામાં, નવલકથામાં અન્યાયની સામે, હિંસાની સામે, અસમાનતાની સામે બોલવા માંડશો તો કઈ તાકાત તમને રોકી શકશે ? હું માનું છું કે એ તમારી જવાબદારી છે, શું તમે પણ એવું નથી માનતા ?

ધન્યવાદ.

ભૂલસુધાર

જુલાઈ ૨૦૧૦ અંકમાં પ્રગટ થયેલ કાવ્ય ‘સ્વગત સર્વોક્તિ’ની નવમી પંક્તિ નીચે મુજબ વાંચવી –

‘ભોગે-જોગે પણ કંઈ પનારું પડવું જેમને તે’

– તંત્રી

માતૃદર્શન | રમેશ અં. દવે

પ્રાચીન આર્ય સંસ્કૃતિમાં જનની અને જન્મભૂમિનો મહિમા અપાર. જનેતા જન્મ આપે અને પોતાના ખોળામાં અને સોડમાં શિશુને વહાલથી ઉછેરે; તો સૂર્ય, ચંદ્ર અને અગ્નિ તારાથી મદ્યા માતૃભૂમિના તેજોમય અફાટ આકાશ તળે એ ધરતીમાતાનો ખોળો ખૂંદતો ખૂંદતો આયુષ્યભર કર્મ કરે. સ્વદેશની વહેતી નદીઓ, જળાશયો, વરસાદનાં પાણી, ખેતરોમાં પાકતું અનાજ, ફળો અને ફૂલો એને પોષે છે તો પર્વતો અને ખીણો, જંગલો અને મેદાનો, વૃક્ષો અને પંખીઓ, ઋતુચક્રની રંગબેરંગી પ્રકૃતિલીલાઓ એની દુનિયાને રમણીય બનાવે છે; સ્વજનો અને સ્નેહીઓ એને હુંફ અને પ્રેમ આપે છે. આવી મા અને માલોમની કેટકેટલી છબિઓ માણસના હૃદયમાં અને ચિત્તમાં અંકિત થાય છે ! એના માટે માણસ શું શું ન સમર્પે ? વોલ્ટર સ્કોટનું ‘સ્વદેશાભિમાન’ વિષેનું કાવ્ય સાંભરે છે :

ધસતો હશે આ સૃષ્ટિમાં કોઈ એવો
માનવી,
એટલો હૈયાસૂનો કે કહું ન હોય
જાતને કદિ,
આ છે મારી પોતાની, મારી જ
જન્મભૂમિ ?

વેદની ઋચાઓમાં, ઉપનિષદોમાં, કલાસિકલ સંસ્કૃત સાહિત્યથી તે દેશની વિવિધ પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં મા ભારતીની ક્ષણે ક્ષણે નવી લાગે એવી રમ્ય છબિઓનો પાર નથી. ગાંધીયુગમાં સ્વરાજ્યની અહિંસક લડત દરમ્યાન ગામેગામ, લગભગ ઘેર ઘેર ભારત માતાની છબિ શોભતી. અખંડ ભારતના સુરેખ નકશાની પીઠિકાવાળી. પૃથ્વી ઉપરના સ્વર્ગસમું કાશ્મીર માનું સુંદર મુખડું – તો ચરણો દૂર દક્ષિણમાં કન્યાકુમારી ઉપર, જ્યાં હિંદી મહાસાગરનાં મોજાં નિરંતર ચરણપ્રક્ષાલન કરે; શ્રીલંકાનો દ્વીપકમળ સમો સાગરમાં; માના સાળુનો પાલવ, એના હાથમાં દઢ રીતે પકડેલા રાષ્ટ્રધ્વજની જેમ, પૂર્વ બાજુ પથરાતા હિમાચ્છાદિત પર્વતની સાથે સાથે છેક બ્રહ્મદેશ ઉપર લહેરાય. અતિ મોહક માનું મુખડું, પણ આંખોમાં ઊંડો વિષાદ, ગુલામીનો ! હવે તો આ દર્શન દોઢલાં. ક્યાં હશે ? રાષ્ટ્રની પાલાંમનના ભવ્ય ભવનની કોઈ ભીંતે કે છાશવારે ને છાશવારે વધતાં જતાં રાજ્યોની ધારાસભાઓમાં અને સરકારી મકાનોમાં ? કદાચ !

મુક્તિ સંગ્રામનો કાન્તિમંત્ર હતો ‘વંદે માતરમ્’. પ્રભાત-ફેરીઓ અને સરઘસોમાં, સભાઓ અને સત્યાગ્રહોમાં બુલંદ અવાજે ગાજતો. દેશના કેટલાયે જુવાનજોધ લાડકવાયા માતની મુક્તિ કાજે શહીદ થતા, અને ફાંસીને માંચડે પણ તે જપતા, જ્યાં લગી મોતનો ગળાફાંસો મંત્રને શ્વાસમાં રૂંધીને સદાને માટે શાંત કરી ન દે ત્યાં સુધી. પણ આઝાદ ભારતમાં એ કેમ ક્યાંયે સંભળાતો નથી ? ક્યાં તત્ત્વોએ એને રૂંધી નાખ્યો હશે, જાણે વંદેમાતરમ્ કોઈ અપરાધ

ન હોય તેમ, કોઈ અદૃશ્ય પ્રતિબંધ મુકાયો હોય તેમ ? અંગ્રેજોએ પણ આવું પાપ નહોતું કર્યું. ગાંધીયુગ તો આઝાદી આવતાંવેંત અકાળે જ જાણે આથમી ગયો. પછી તો ઊગ્યો ગાંધીયુગ બીજો, કારમી કટોકટીવાળો; અને દેશની હવા સાવ બદલાઈ ગઈ વ્યાપક પ્રદૂષણને લીધે. રાષ્ટ્રની કોન્સ્ટિટ્યુઅન્ટ એસેમ્બલીમાં પવિત્ર રાજ્યબંધારણ રજૂ કરતાં દેશના સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ અતિ ભાવભર્યા અવાજે બોલ્યા હતા આ શબ્દો, અણીશુદ્ધ સહૃદયતાભર્યા, હૃદયના ઊંડાણમાંથી.

હવે ઈશ્વરની કૃપાથી સર્વશક્તિમાનના આશીર્વાદથી આપણે સાચા અર્થમાં સન્નિષ્ઠ, ધર્મનિરપેક્ષ લોકશાહીનો પાયો નાખીએ છીએ’, જ્યાં પ્રત્યેક નાગરિકને સમાન અવકાશ અને સમાન તક હશે.

કેવો ઉચ્ચ આદર્શ, કેવું સ્વપ્ન ! આજે ધર્મનિરપેક્ષતા, ‘સેક્યુલરિઝમ’ જાણે બેડોળ મહોરું બની ગયું હોય, આપણો રાજદ્વારી દંભ હોય તેવું નથી લાગતું ? નરી સત્તાલાલસાને લીધે ધર્મો અને જાતિઓ, ભાષા અને પ્રાદેશિકતાના નામે કેટકેટલી દીવાલો, દીવાલો, દીવાલો આપણી ભાવનાત્મક એકતાને છિન્નભિન્ન કરે છે ! દિશા કે પંથ જડતાં નથી. શબ્દો અર્થ ખોતા જાય ત્યારે જીવન માત્ર દિશા જ નહિ, સત્ત્વ પણ ખોઈ બેસે છે. પણ મા ભારતીની છબિ સદાકાળ આવી છિન્નભિન્ન અને બેડોળ ન હતી, યાદવાસ્થળીનેય શરમાવે તેવી. અને આપણા અજોડ નેતાઓને તો જાણે આ વેરવિખેર આબોહવામાં જ બધાં સ્થાપિત હિતોની સલામતી લાગે છે; પણ પહેલો, દેશ નહિ; સ્વ પહેલું, સમાજ નહિ. જ્યારે સાંપ્રત અસહ્ય બને ત્યારે અતીત હોય એક આધાર. ઘણા દૂર, સુદૂર. ભૂતકાળમાં નહિ, ગઈ કાલે નહિ તો પરમ દિવસે જ, દેશપરદેશમાં મા ભારતીની છબિઓ સોહામણી હતી. પ્રથમ દર્શન કરીએ પરકીય નજરે, ખોવાયેલા દેશનું.

મેક્સમૂલરના નામથી કયો ભણેલો ભારતીય અજ્ઞાત હશે ? ઊંડા અભ્યાસ અને સંશોધન દ્વારા આપણા પ્રાચીન સંસ્કૃતિના ખજાનાનાં દ્વાર તેણે પશ્ચિમ માટે ખોલી નાખ્યાં, એકલે હાથે. આવું કામ તો આપણી થોકબંધ, ચીલાચાલુ યુનિવર્સિટીઓએ પણ કર્યું નથી. આ રહ્યું મેક્સમૂલરનું ભારત, કદાચ આપણું પણ ખરું.

જો અખિલ બ્રહ્માંડમાં મારે માત્ર એક જ એવો દેશ શોધવાનો ભય કે કુદરત બક્ષી શકે તેવાં સૌ સમૃદ્ધિ, શક્તિ અને સૌંદર્યથી ભર્યાં ભર્યાં હોય – પૃથ્વી ઉપરનું સ્વર્ગ – તો મારે ભારત જ બતાવવો પડે... મને પૂછવામાં આવે કે કયા ગગનની તળે માનવચિત્તે પોતાના સર્વશ્રેષ્ઠ ગુણો વિકસાવ્યા છે તો મારે ભારત તરફ જ અંગુલિનિર્દેશ કરવો પડે... વેદાન્તના ગ્રંથો મારે મન પરોઢના પ્રકાશ સમાન છે, ગિરિશૃંગોની નિર્મળ અને પરિશુદ્ધ હવા સમાં, એવાં જ સરળ, એવાં જ સત્યમય.

શોપનહોવર અન્ય જર્મન તત્ત્વજ્ઞાની, અત્યંત ધૂની, આકરો ટીકાખોર; રીઝવવો અઘરો, પણ ભારત ઉપર વારી ગયો.

વાક્યે વાક્યે અતિ ગહન, ઊંડાં, મૌલિક અને ઊર્જસ્વી વિચારો પ્રગટે છે. અને એ સમગ્ર ઉન્નત, પવિત્ર અને સહૃદય ચેતનાથી ઓતપ્રોત છે. સમસ્ત વિશ્વમાં ઉપનિષદોના સ્વાધ્યાય કરતાં વધુ ઉપકારક અને ઉદ્ધારક અન્ય કશું નથી... એ છે ઉત્કૃષ્ટ શાણપણની ફળશ્રુતિ... માનવોની આસ્થા થવા તે નિર્માયાં છે... મારા જીવનની એ શાતા છે, મારા મૃત્યુનું પણ આશ્વાસન.

ફેન્ય લેખક રોમાં રોલાં, ટોલ્સ્ટોયના ગજાનો. તેને ભારત અને ગાંધી પ્રત્યે, મહાન વૈજ્ઞાનિક આઇનસ્ટાઇનને હતો એવો અને એટલો બધો પ્રેમ, આદર અને અહોભાવ. એની એ પ્રતીતિ હતી કે દુનિયાએ ભારત પાસેથી ઘણુંબધું શીખવાનું છે.

આદિકાળથી જ, કે જ્યારથી માનવી અસ્તિત્વનું સ્વપ્ન જોતો થયો, કે જ્યાં જીવન જીવતાં માનવોનાં સૌ સ્વપ્નોને આ પૃથ્વી ઉપર પોતાનું ઘર જાણે મળ્યું હોય તેવો, જો કોઈ એક દેશ હોય તો તે છે ભારત.

ઓગણીસમી સદીમાં પશ્ચિમમાં, મુખ્યત્વે જર્મની અને અમેરિકામાં, ‘રેનેસાં’, પુનરુત્થાનની આબોહવા જામી તેમાં ઘણો મોટો પ્રભાવ ભારતીય પ્રાચીન સંસ્કૃતિ અને સાહિત્યનો. વેદો, ઉપનિષદો, મહાકાવ્યો, નાટકો, અને કથાઓમાં ઊંડો રસ. વેદાન્ત તો અમેરિકાની આબોહવામાં એટલું બધું કે બોસ્ટન અને કોન્કોર્ડની આસપાસ વસતા તત્કાલીન પંડિતો ‘ન્યૂ ઇંગ્લંડ બ્રાહ્મિન્સ’ તરીકે ઓળખાતા, એમર્સન, થોરો અને અન્ય ઘણાબધા. એમર્સન મોટો ગદ્યકાર, પણ બ્રહ્મા વિષે મઝાનું કાવ્ય પણ તેણે લખ્યું.

**પ્રબળ શક્તિશાળી દેવતાઓ પણ ઝંખે છે મારો આશરો,
નિરર્થક ઝંખે છે મને પવિત્ર સૌ સપ્તર્ષિઓ;
કિંતુ ઈષ્ટને સમર્પિત, નમ્ર મુજ પ્રેમી તું
સ્વર્ગ પ્રતિ ફેરવી લે પીઠ તારી અને કરી લે સાક્ષાત્કાર મુજ.**

થોરો, મહાન ચિંતક અને વેદાન્તનો પ્રખર અભ્યાસી; વોલ્ડન સરોવરને કાંઠે કુટિર બાંધી આપણાં પ્રાચીન તપોવનોમાં હતું તેવું આશ્રમજીવન જીવવાનો પ્રયોગ પણ કર્યો હતો. પાછળથી દક્ષિણ આફ્રિકામાં અને હિંદમાં ગાંધી બાપુએ પણ આશ્રમો સ્થાપ્યા હતા. થોરોની એમના ઉપર, પશ્ચિમનાં “બાઈબલ”, ટોલ્સ્ટોય અને રસ્કિનની હતી તેવી જ અસર. તેના નિબંધ ‘સિવિલ ડિસઓબિડિયન્સ’માં સવિનય કાનૂનભંગ અને સત્યાગ્રહનું વિચારબીજ. તેણે ભારતને ભવ્ય અર્ધ આપ્યો હતો.

હિંદુ શાસ્ત્રોમાં માનવી વિષેની વિભાવના અતિ ભવ્ય છે... અન્યત્ર ક્યાંયે માનવનિયતિની આથી અધિક ઉન્નત વિભાવના નથી... પૂર્વના તત્ત્વચિંતકોની તુલનામાં, “ભગવદ્ગીતા”ના અગાધ ચિંતને સમીપે આવી શકે એવો એક પણ તત્ત્વવેત્તા કે ફિલસૂફ આધુનિક યુરોપે હજી તો પેદા કર્યો નથી. સરખામણીમાં ક્યારેક તો આપણો શેક્સપિયર પણ જાણે ઊગતો જુવાનિયો લાગે !

મા ભારતીના માતૃત્વને આથી વધુ મોટી અંજલિ શી હોઈ શકે ? જગતે શેક્સપિયર કરતાં મોટો નાટ્યકાર આજ પર્યંત તો જોયો નથી. એક ગણનાપાત્ર વિવેચક તો તેના વિમર્શને સીમાડે અટકી ગયો હતો, એવું કહીને કે, ‘ધારો કે શેક્સપિયર ઈશ્વર હોત તો પણ માનવહૃદય અને ચિંતને આથી વધુ સારી રીતે સમજી શક્યો ન હોત.’ એય તુલનામાં ક્યારેક ઊગતો જુવાનિયો લાગે ! ટી. એસ. એલિયટે તો અદ્વિતીય ચુકાદો આપ્યો છે, ‘વિશ્વકવિતામાં માત્ર બે જ મહાન આધ્યાત્મિક કાવ્યો છે, ડાન્ટેનું “ડિવાઇન કોમેડી” અને ભારતની “ભગવદ્ગીતા.” ’ કેવી વિપુલ હતી આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ !

અનેક દેશી-પરદેશી મુસાફરોએ ભારતની યાત્રા કરી, ભારતની ખોજ માટે. તેમાં એક હતો અબ્રાહમ લિંકનનો પરમ પ્રશંસક અમેરિકન કવિ વોલ્ટ વિહ્ટમેન. એણે તો કવિતાયાત્રા

જ કરી, ચૈતન્યતીર્થ ભારતની, જાણે અનંત, આધ્યાત્મિક સફર, ‘પેસેજ ટુ ઇન્ડિયા’, ‘નામો પણ જાદુ હોય’, વિહ્ટમેને લખ્યું હતું. ‘ક્યારેક તો એકાદ શબ્દ જ આત્મામાં મોટું પૂર ઉભરાવે.’ તેના માટે ‘ઇન્ડિયા’ એ આવું જ જાદુભર્યું નામ હતું ! ઘણી ઊંચી કક્ષાનું, ઠીક ઠીક લાંબું કાવ્ય. ઉમાશંકરના ‘નિશીથ’ને છે તેવું અતિ ભવ્ય ‘એપિક સેટિંગ’, મહાકાવ્યનો પરિવેશ... પણ છે ઊર્મિકાવ્ય. એનું આચમન કરીએ ?

ચાલો, ઓ આત્મા ! હવે લગીરે પ્રતીક્ષા કરી શકાતી નથી...

હોડી હંકારો, ભારતની યાત્રાએ, ઓ જીવ !

પંથ વિહોણા સાગરે, ઉલ્લાસભર્યા; અજાણ્યા કિનારે, કશાયે ભય વિના.

**ધરતીમાં મૂળિયાં નાખીને ઊભા રહેલાં વૃક્ષો સમા
શીદને ઊભાં આપણે દીર્ઘ, સુદીર્ઘ કાળ પર્યંત અહીં ?**

S

સર્જનહારની લીલાને સૃજનકાળથી નીરખવા

શાસ્ત્રો અને શાણપણના જગતમાં, ચાલો ભારતની યાત્રાએ.

અનેક રમ્ય કલ્પનો અને ચિત્રદર્શનોથી સભર આ કાવ્ય છે. અહીં દર્શન થાય છે, ‘ગંગા અને સિંધુનાં નિરંતર વહેતાં નીર; અદ્ભુત શૌર્યગાથાઓ અને બોધકથાઓ, ભીષણ મહાકાવ્યો અને બાઈબલોની ધરા, શ્વેત મંદિરો, સૂર્યોદયે ખીલી ઊઠતી પોયણી સમાં, ઉષાના રંગે ગુલાબી રંગના, સુવર્ણ કળશોથી ઝગમગતા ઘૂમ્મરોવાળાં.’ આ તો છે કવિના સ્વપ્નદેશની ઝાંખી, આપણું ભારત. વિહ્ટમેને જ્યારે પોતાનો કાવ્યસંગ્રહ “લીલ્ડ ઓફ ગ્રાસ” એમર્સન અને થોરોને ભેટ મોકલ્યો તો અદ્ભુત પ્રતિભાવ આવ્યો : ‘તમારી મહાન કારકિર્દીની ઉષાએ તમને સલામ !... વિસ્મયજનક, પૂર્વના તત્ત્વચિંતકો સાંભરે... “ભગવદ્ગીતા” સમું !’ બિચારો વોલ્ટ, મૂંઝાયો. પૃચ્છા કરી ‘કૃપા કરી કહોને આ “ભગવદ્ગીતા” છે શું ?’ આવું છવાઈ ગયું હતું આપણું તત્ત્વચિંતન પશ્ચિમના વાયુમંડળમાં. ગાંધી તો “ગીતા” જીવી ગયા. પણ સૌપ્રથમ વાંચી એડ્વિન આર્નોલ્ડની અંગ્રેજીમાં, સંસ્કૃત કે ગુજરાતીમાં નહિ. પછી તો ભાષાન્તર કર્યું, “અનાસક્તિ યોગ.”

આ તો આછીપાતળી ઝાંખી કરી પરકીય આંખો દ્વારા આપણા ગૌરવપૂર્ણ અતીતની. પણ થોડીક છબિઓ જોઈએ સ્વકીય નજરે વીસમી સદીમાં. અતીત ગમે તેટલું રમ્ય હોય છતાં ત્યાં સ્વૈરવિહા જ કરાય, વસવાટ નહિ. ભારતની ખોજનો ઇતિહાસ ઘણો રસપ્રદ અને સુદીર્ઘ છે. માનો એક લાડકવાયો જીવનભર માને શોધતો જ રહ્યો. સ્વતંત્રતાના સંગ્રામના આ નેતાને પરદેશી સલ્તનત કારાગારની તોર્તિંગ દીવાલો પાછળ પૂરી દે છતાં એની કલ્પના અને શોધને કશી શુંખલા ન નડે. આ રહી એક છબિ, માભોમની એના લાડકવાયાના ચક્ષુએ : જ્યારે જ્યારે હું ભારતનો વિચાર કરું છું ત્યારે મને અનેક દશ્યો દેખાય છે, વિચારો આવે છે. આસપાસ, ચારેકોર ખેતરો ને ખેતરો અને વચ્ચે વચ્ચે વેરાયેલાં અસંખ્ય ગામડાં, ગામો અને નગરો. વર્ષાઋતુનો મોહક જાદુ ખેતરો ઉપર ઊંચેથી અમી વરસાવે અને સૂકીભડ, વેરાન ધરતીને હરિયાળીથી ભરી દે, લીલીછમ કરી મૂકે છે. મહાન નદીઓ અને નદીઓમાં નિરંતર વહેતાં નીર, ખેબરઘાટ, દક્ષિણને છેડે ભૂશિર... આ સૌથી ઉપર બરફથી છવાયેલો

હિમાલય કે પછી વસંતઋતુનું કાશ્મિર, તાજાં તાજાં પુષ્પોથી આચ્છાદિત અને વચ્ચે વચ્ચે ખળખળ વહેતાં ઝરણાંભર્યાં... ભારત વિસ્તરે છે કર્કવૃત્તથી તે છેક સમશીતોષ્ણ કટિબંધના પ્રદેશો સુધી, લગભગ વિષુવવૃત્તની સમીપેથી તે એશિયાના શીતળ હાર્દ સુધી...

આ છે માની અતિ મોહક છબિ, લાડીલા દીકરાની નજરે અખંડ ભારતની, રૂપરૂપનો અંબાર, સૌન્દર્યના મહાસાગર સમી. આજે કોઈ જવાહર આવે ને શોધ કરે તો ? ક્યાં છે પેલું ભારત કે જેની મુક્તિ કાજે સદીઓની ગુલામીની રાતમાંથી ગાંધી બાપુએ જગાડ્યું તે, હિંદ સ્વરાજ્યનું ? શ્રી અરવિંદના આર્ષદર્શનનું, વિવેકાનંદનું, કાન્તિવીરોનું કે સમર્પિત લોકનેતાઓનું ? ક્યારેય નહિ ભુલાય સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલને કે જેણે ભગ્ન સ્વપ્નના ખંડિત ટુકડા સમા વેરવિખેર રાષ્ટ્રને ભાંગી પડતું બચાવ્યું. એમની જન્મશતાબ્દી તો આવી અને ગઈ, કશીયે ધાંધલધમાલ વગર ગાંધીયુગ બીજા દરમ્યાન. પણ દેશના પ્રથમ રાષ્ટ્રપતિ રાજેન્દ્રબાબુએ ભવ્ય અંજલિ, સરદારની વિદાય પછી દોઢ-બે દેકે, આપી હતી. ‘આજે જો જેને ભારત કહીએ તેવી કોઈ હસ્તિ હોય, કે જેના વિષે આપણે વિચાર કે વાત કરી શકીએ છીએ, તો તે મહદૂઅંશે કેવળ સરદાર પટેલની રાજદારી કુનેહ અને સુદૃઢ વહીવટી શક્તિને લીધે જ છે.’ એ દૂરદેશી નેતા હતા, પણ નક્કર ધરતી ઉપર. એક વાર સાથીઓ સાથે કન્યાકુમારી ગયા. માનાં ભવ્ય દર્શનમાં ખોવાઈ ગયા. પછી બોલ્યા,

તમે અત્યારે ભારતમાતાના ચરણોમાં છો. થોડી ક્ષણો માટે તમારી આંખો મીંચી દો અને વિચાર કરો કે અહીં, આ સ્થળ અને હિમાલય વચ્ચે શું શું બધું છે અને કેવી એક સળંગસૂત્રતામાં વણાઈ ગયું છે !

ગણતરીના શબ્દોમાં ભારતની વિવિધતામાં એકતાની વાત કેટલાબધા ભાવપૂર્વક કરી છે ? સરદારનું પ્રથમ દર્શન ક્યારેય નહિ ભુલાય. ‘જરની ‘ક્રિવટ ઈન્ડિયા’ લડતના આરંભે જ પરદેશી સરકારે સરદારશ્રીને અહંમદનગર જેલમાં પૂરી દીધા હતા. ‘જપમાં, બીજા વિશ્વયુદ્ધના અંત સમીપે છોડ્યા તો છૂટીને સીધ્યા ગુજરાત આવ્યા. અમદાવાદની કોમર્સ કોલેજના મેદાનમાં માનવમહેરામણ ઊમટ્યો હતો એનાં દર્શને. ખૂબ જ થાકેલા, લથડાઈ ગયેલા લાગતા હતા. પણ જુસ્સો નાવગ્રાના ધોધ જેવો. ત્યારે હૃદયના ઊંડાણમાંથી નીકળતા શબ્દો દ્વારા દોરાયેલી માની છબિનું સ્મરણ અતિ સ્પષ્ટ છે; એ શબ્દો, એ હવા, એ ચિત્રદર્શન સ્મૃતિમાં અકબંધ છે. આ રહ્યા વિષાદભર્યાં છતાં ખડક જેવા અવિચળ અને આશાભર્યાં એ શબ્દો; એના પડઘા હજીયે સમાતા નથી.

....’જરમાં કેવો દેશ મૂકીને જેલમાં પુરાયાં હતાં અમે, અને આજે કેવો થઈ ગયો છે ? કેટલું બધું દમન, કેવો ભ્રષ્ટાચાર, કેટલું શોષણ આ પરદેશી, યુદ્ધખોર સરકારે કર્યું છે ! આપણી જ આવી કોલેજો અને સ્કૂલોમાં ભણીગણીને આપણા જ દેશવાસીઓ સરકારના ગુલામો થઈને કેવાં પાપો કરે છે !... પણ હાથ જોડીને બેસી રહે નહિ પાલવે. લગીરે ડરશો નહિ... નદીમાં પૂર આવેને ત્યારે કેટલાં બધાં કાંપ, કાદવ, કીચ્ચડ તણાઈ આવે છે ! પણ પૂર શમે ત્યાં તો નદી પાછી ચોખ્ખીચટ થઈને વહેવા માંડે. આ બધું ઝાઝું હવે ટકવાનું નથી... દેશ જાગ્યો છે. જગતની કોઈ શક્તિ હવે આપણા દેશને ગુલામીમાં જકડી રાખી શકશે નહિ... આઝાદીનાં ઘોડાંપૂર ચઢવાં હાથવેંતમાં છે...

આ ભાષણ ન હતું. અંતરનો અવાજ, ધરતીની કવિતા જાણે, અચ્યુત આશાવાદ અને આધ્યાત્મિક તાકાત, ક્યાં ગયા આવા સર્વસ્વ ફના કરતા નેતાઓ કે જે રાષ્ટ્રના હિતમાં સ્વદેશી પરબ વ ઓગસ્ટ, 2010

સરકારમાં મળતું સર્વોચ્ચ પદ, બાળક રમકડાં છોડીને માની ગોદમાં દોડી જાય તેટલી સહજતાથી સમર્પી દે ? ગાંધી- - સરદાર તો જાણે નિરર્થક નામો બની ગયાં છે આજે. કોઈકે સરદારને પૂછ્યું કે ‘હિંદ છોડો’ આંદોલન નિષ્ફળ જશે તો ? ઘડીભર પણ થોભ્યા વગર એમણે કહ્યું હતું ‘...તો ? તો, આથીયે વધુ ઉગ્ર આંદોલન, ‘એશિયા છોડો’. આજે તો ઘડીએ ઘડીએ ધૂમકેતુની વાર્તા, ‘વિનિપાત’ સતાવ્યા કરે છે, સાંપ્રતનું સૌંસરવું રૂપક જાણે અતિ રમ્ય હીરાભાગોળના ભંગાર અવશેષો સમી.

કોણ જાણે કેમ, પહેલેથી જ આ દેશને ઇતિહાસ પ્રત્યે છોછ નહિ તો અકળ નિર્વેદ. દેશના વિભાજન જેવી હચમચાવી દે તેવી ટ્રેજેડીમાંથી પણ આપણે કશું જ ન શીખ્યા. એથી ઊલટું, એની એ જ ભૂલોનું બુદ્ધિવિહોણું પુનરાવર્તન, સતત રાષ્ટ્રવ્યાપી. પછી તો સત્તાની શેત્રંજની એ જ ચાલો, નિત નિત નવા સ્વરૂપે. હવે દેશ વેરવિખેર થાય છે, ભાષાઓ, પ્રાદેશિકતા, ધર્મો, સંપ્રદાયો, લઘુમતીઓ, આરક્ષણો, અનેક બહાને. આવડા મોટા અને અખૂટ બુદ્ધિધનભર્યાં દેશે કોઈ ટોચની તો નહિ, પણ એકે ગણનાપાત્ર ઇતિહાસકાર પણ કેમ નથી આવ્યો ? ક્યારે કોઈ લખશે એવો પ્રમાણભૂત ઇતિહાસ કે જેમાં ભારતમાતાનાં સુરેખ અને સાચાં દર્શન થાય ?...

ઇતિહાસ ચહેરી શકાય પણ ભૂંસી ન જ શકાય. ઇતિહાસ કહેશે કે કુંસંપ, સ્વાર્થ અને ધર્મઝનૂને દેશના ટુકડા કર્યા; પણ ‘વિભાજન’ ક્યારે વિલીન થશે ? ક્યારે સતત વાસ્તવિકતા મરીને તે સ્મૃતિશેષ ઇતિહાસ બની જશે ? કોઈ ‘ભારતભાગ્યવિધાતા’ આ દેશની નિયતિની નાડને પોતાના હાથમાં લઈને તેને ક્યારે સંભાળશે ? છતાં ઇતિહાસ તો કહેશે કે વીસમી સદીને અડધે રસ્તે, એક પંદરમી ઓગસ્ટની મધરાતે ભારતમાં આઝાદીનો સૂરજ ઊગ્યો હતો. રાષ્ટ્રોલ્લાસનાં ઝાકમઝોળ અજવાળાં ઉપર પણ કેટલાક વિષાદના કરુણ પડછાયા પડ્યા કરતા જ હતા ત્યારે એક અસહ્ય ખાલીપો, રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાંધી જ પર્વની ઉજવણીમાંથી અદૃશ્ય. દૂર પૂર્વમાં ત્યારે એ બંગાળ, બિહાર અને નોઆખલીને લપેટમાં લેતા અમાનુષી કોમી દાવાનળની આગ ઠારીને અહિંસા, પ્રેમ, કરુણા અને એકતા સ્થાપવા જાણે એકલે હાથે ઝઝૂમતા હતા, ગુરુદેવ ટાગોરના ગીત ‘એકલો જાને રે !’ના પડઘા વચ્ચે ! બરાબર રાતના બારને ટકોરે, લગભગ બે સદી સુધી આ દેશ ઉપરથી ગુલામીના પ્રતીક સમો યુનિયન જેક ઊતર્યો, અને ત્રિરંગો રાષ્ટ્રધ્વજ સડસડાટ ઊંચે ચઢીને લહેરાયો. માત્ર એક જ ફેર, દારિદ્રનારાયણના પ્રતીક સમા બાપુના રૈંટિયાના સ્થાને કેન્દ્રમાં સમ્રાટ અશોકનું રાજ્યચક્ર. અને ગુંજ ઊઠ્યું રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનું ‘જનગણમન’ સ્વતંત્ર ભારતનું રાષ્ટ્રગીત. ટાગોર, કાલિદાસ પછીનો ભારતનો સર્વશ્રેષ્ઠ કવિ; ભારત સમા રમણીય રાષ્ટ્રનું ગીત એ લખે તે તો કેવું અદ્ભુત હોય ! એમાં ઝિલાયેલી માલોમની છબિનાં આ દર્શન :

જનગણ મન અધિનાયક જય હે ભારત ભાગ્યવિધાતા !
પંજાબ સિંધ ગુજરાત મરાઠા, દ્રવિડ ઉત્કલ બંગા,
વિંધ્ય હિમાચલ યમુના ગંગા, ઉચ્છલ જલધિ તરંગા;
તવ શુભ નામે જાગે, તવ શુભ આશિષ માગે,
ગાહે તવ જય ગાથા, જનગણ મંગલદાયક જય હે
ભારત ભાગ્ય વિધાતા ! જય હે, જય હે, જય જય જય હે !
 સંભળાય છે મંજુલ રવીન્દ્રસંગીતના સૂર. અહીં કવિએ કુશળતાપૂર્વક કવિતાની ‘કેટેલોગ

ટેકનિક'નો ઉપયોગ કર્યો છે; દેશનો નકશો શબ્દે શબ્દે દોરાતો જાય છે. આ કાવ્ય રચાયું હતું તો પરાધીન પણ અખંડ ભારતમાં, છતાં ભારતમાતાની મૂર્તિ છે ખંડિત ! સ્વાભાવિક રીતે જ ત્યારે સિંધ તેમાં હોય. પણ વિભાજન પછી તે 'સારે જહાં સે અચ્છા હિંદુસ્તાં હમારા' છોડીને, એ રમ્ય કાવ્યના કવિ સમેત, સિંધુખીણની આર્યસંસ્કૃતિના અવશેષો અને તક્ષશિલા લઈને, લોકશાહી ભારતથી વિખૂટું પડીને ઇસ્લામી રાજ્ય પાકિસ્તાનનો હિસ્સો બની ગયું, છતાં કવિતામાં રહ્યું ! પણ માનું મોહક મુખરું કાશ્મિર તો કાવ્યમાં ક્યાંયે નથી; રહી છે ખંડિત મૂર્તિ, શિશવિહોણું ધડ જાણે અહીં. નકશો ચહેરાઈ ગયો છે, 'એટલસ ૨ bs !' કોઈ પણ સત્ત્વશીલ કાવ્યનાં બે અનિવાર્ય તત્ત્વો સહૃદયતા અને આધારભૂતતા, કળાનાં આધારસ્તંભો. અહીં સહૃદયતા તો છે જ; પણ આધારભૂતતા ? કાવ્યના સંદર્ભને સમજવામાં તેનો અંગ્રેજી અનુવાદ સહાયભૂત થાય

**‘ધાઉ આર્ટ ધ રુલર ઓફ ધ માઇન્ડઝ ઓફ ઓલ પીપલ,
ધાઉ ડિસ્પેન્સર ઓફ ઇન્ડિયાઝ ડેસ્ટિનિ !....**

S

વિક્ટરી, વિક્ટરી, વિક્ટરી ટુ ધી !

‘ભારતભાગ્યવિધાતા’ જે હોય તે, ભારતમાતાની કેવી નિયતિ !’ રવીન્દ્રનાથ સાથે ન ઝઘડાય ખરું પણ કોઈ કળાકાર સતત સર્જનસિદ્ધિને શિખરે રહી ન શકે, આરોહઅવરોહ અનિવાર્ય. ટાગોર પણ સદૈવ “ગીતાંજલિ” કે “ધ ક્રીસન્ટ મૂન” ન લખે, ‘જનગણમન’ પણ લખે. નિરપેક્ષ પરિપ્રેક્ષ્ય માટે સાથે સાથે બંકિમબાબુનું ‘વંદેમાતરમ્’ પણ વાંચવું ઇચ્છનીય છે. યોગાનુયોગ આ બંને કાવ્યો પ્રાદેશિક બંગાળી ભાષામાં છે, આપણાં પ્રધાન રાષ્ટ્રીય કાવ્યો જાણે સંકુચિત પ્રાદેશિકતાના અનિષ્ટને પડકાર સમાં. માતૃદર્શન કરીએ, ‘વંદેમાતરમ્’ ગાઈને.

**વંદે માતરમ્ ! સુજલાં સુફલાં મલયજ શીતલાં
શસ્ય શ્યામલાં માતરમ્ વંદે માતરમ્ !
શુભ જ્યોત્સ્ના પુલકિત યામિની, ફુલ્લ કુસુમિત દ્રુમ દલ
શોભિની
સુહાસિની સુમધુર ભાષિણી, સુખદાં વરદાં માતરમ્, વંદે૦**

કેવું સૌંદર્યથી ખીચોખીચ નિસર્ગ ! કોઈ કવિ આ વાંચીને, અસંપ્રજ્ઞાત પણે, કીટસની જાણીતી કાવ્યપંક્તિ, ‘ટૂથ ઇઝ બ્યૂટિ, બ્યૂટિ ટુથ’નું અનુકરણ કરીને લખી બેસે ‘સત્ય’ને સ્થાને ‘ભારત’ મૂકીને કે ‘ભારત સૌન્દર્ય છે, સૌન્દર્ય ભારત’ તો નવાઈ નહિ. અહીં સૌન્દર્યના મહાસાગરમાંથી શબ્દે શબ્દે સાગરપરી સમી મા પ્રગટે છે એવી રૂપાળી કે આ છબિને રંગરૂપમાં કેનવાસ ઉપર ચીતરવા તો કોઈ લિયોનાર્દ દ વિંચિ કે રેમ્બ્રા સમો છબિચિત્રકાર જ જોઈએ. મંજુલ શબ્દપદાવલિ, જયદેવના “ગીતગોવિંદ”ની યાદ આપે. રવીન્દ્રનાથ અને બંકિમબાબુ બે નામો એક જ શ્વાસે ન લઈ શકાય. ટાગોર તો ઘણા મહાન. ‘વંદે માતરમ્’ તો “આનંદમઠ” નવલકથાનો એક અલ્પ અંશ. પણ ક્યારેક ક્યારેક મોટું ગજું ન હોય તેવો કવિ પણ એકાદ એવું કાવ્ય લખી નાખે કે કાવ્ય કવિતાનો ઇતિહાસ ન અવગણે. ‘મંગલ મંદિર ખોલો’, ‘એક જ દે ચિનગારી’ કે ‘મંદિર તારું વિશ્વ રૂપાળું’ સર્જનની આ પ્રક્રિયાનાં ગુજરાતી

ઉદાહરણો છે, સર્જનરહસ્યનાં પણ. પણ એક મૂંઝવણ હજીયે અકબંધ છે. કઈ વિવશતાએ, ક્યાં લેખાંજોખાંએ ‘વંદે માતરમ્’ને રાષ્ટ્રગીતના સ્થાને રહેતું આંતર્યું ? માને વંદેમાતરમ્ કહીને જ આ પોટ્રેઇટ ગેલરીની યાત્રાએ થંભીશું. સાંપ્રત છબિઓ તો જોવી વેદનામય છે, અત્યંત કરુણ, બેડોળ. વૈશ્વિકીકરણ, ‘ગ્લોબલાઇઝેશન’ને નામે ભારતીયતાનાં સાંસ્કૃતિક મૂળિયાં જ ઉપર ઘા. ભારતીયતા અને અસ્મિતા ઓસરતી જાય છે. સપાટીઓ સાવ ઠગારી; સહેજ ઊંડે ઊતરીને જુઓ તો. પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનાં કર્મનિષ્ઠા સમાં મૂલ્યોની નહિ, પણ ક. મા. મુનશી જેને ‘સેકન્ડ હેન્ડ વેસ્ટર્નિઝમ’ – પશ્ચિમનો ઝેંઠવાડ કહેતા, તેનાં અંધ અનુકરણો. ગામડે ગામડે અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓ, ગામડે ગામડે પશ્ચિમી ગણવેશ. ભૂલકાંઓને ગળે પણ ‘નેક-ટાઈ’. જાણે તે પહેરવાથી અંગ્રેજી આવડી જાય તેવો વહેમ. આવાં તો અનેક દશ્યો. પણ એવી બધી છબિઓનો પાર નથી. ખબર નથી અહીંથી જઈશું ક્યાં ? ભારત માતાને શું શું વીતતું હશે, નવા આત્મવિઘાતક મહોલમાં ? ત્યારે બર્નાર્ડ શો યાદ આવે છે. એ કહે છે : ‘ઇટ ઇઝ ઇનફ ઘેંટ ઘેર ઇઝ અ બિયોન્ડ : ક્લિતિજનીયે પેલી પાર છે એ મોટી વાત છે.’ કાળી અંધારી અમાસની રાત પણ વીતી જાય છે અને સૂર્ય ઊગે છે. આ રાત્રિ પણ વીતી જશે, વ્યાજું થશે, સૂરજ ઊગશે અને મા ભારતીની છબિ પ્રકાશશે ઝઘઝઘાટ. વંદે માતરમ્ !

આટલો ઉત્સાહ સાહિત્ય માટે | પ્રીતિ સેનગુપ્તા

કવિઓ, પ્રકાશકો, નિબંધકારો, નવલકથાકારો પરથી પી.ઈ.એન. – એટલે કે P.E.N. (for Poets, Publishers, Essayists, Novelists) કહેવાતી સંસ્થાથી ભાગ્યે જ કોઈ સર્જક પરિચિત નહીં હોય. આખી દુનિયાના ૧૦૨ જેટલા દેશોમાં કુલ ૧૪૪ જેટલાં પી.ઈ.એન.નાં કેન્દ્રો બનેલાં છે. ભારતમાં પણ છે, પણ કદાચ બહુ સક્રિય નથી. કેટલાંક વર્ષો પહેલાં, આપણા કવિ નિસિમ એઝેકિયેલની તબિયત લથડતી ગઈ તે પછી મુંબઈ-સ્થિત પી.ઈ.એન.ની પ્રવૃત્તિઓ વિષે ખાસ સંભળાયું નથી લાગતું.

દુનિયાનાં બધાં કેન્દ્રો ભેગાં થઈને જે આંતરરાષ્ટ્રીય કેન્દ્ર બન્યું તે છેક ૧૯૨૧માં સ્થપાયું હતું. પહેલા વિશ્વયુદ્ધ પછી દેશો જે રીતે વિભાજિત થઈ ગયા તેની સામે વિશ્વના સર્જકોએ પડકાર કર્યો અને સાહિત્યિક રીતે એક થવાનું નક્કી કર્યું. ન્યૂયોર્ક શહેરમાંનું કેન્દ્ર દુનિયાનું સૌથી મોટું ગણાય છે. એના પ્રેસિડન્ટ ત રીકે ખૂબ જાણીતાં અમેરિકન સાહિત્યકારો – જેવા કે આર્થર મિલર, નોર્મન મેઈલર, સુઝાન સોન્ટાગ અને સલમાન રશદી વગેરે રહી ચૂક્યાં છે.

અત્યારે ડ્વામે એન્થની આપ્પિઆ (Appiah) નામના, ૧૯૫૪માં લંડનમાં જન્મેલા અને પશ્ચિમ આફ્રિકાના ઘાના દેશમાં ઊછેરેલા સર્જક ન્યૂયોર્કના પી.ઈ.એન.ના પ્રેસિડન્ટ છે. એમણે ત્રણ નવલકથા લખી છે, પણ ફિલોસોફી પર ઘણાં વધારે પુસ્તકો લખ્યાં છે. અહીં તો એ “આજના જમાનાના સોર્કેટિસ” કહેવાય છે. ન્યૂયોર્કના કેન્દ્રનાં સદસ્યો ૩,૪૦૦થી પણ વધારે છે. તેમજ, આ સંસ્થા એના નામથી સીમિત ન રહેતાં વિવેચકો, અનુવાદકો, તંત્રીઓ, અભ્યાસીઓને પણ હવે આવરી લે છે.

અમેરિકામાં પી.ઈ.એન.ની પ્રવૃત્તિઓનો પાર નથી. લખવાની છૂટ વગરનાં દેશ-વિદેશનાં સર્જકોને મદદ, જેલમાંના કેદીઓને લેખન-શિક્ષણ, બાળસાહિત્ય પર વિચારણા, વિભિન્ન

જાતિઓનાં સર્જકોને પૂરતું પ્રતિનિધિત્વ, અનુવાદકોને પ્રોત્સાહન, દરિદ્ર સર્જકોને થોડી આર્થિક સહાય, જાહેર ચર્ચા-વાંચનના કાર્યક્રમ, સાહિત્યિક સામયિક, દરેક લેખન-પ્રકાર માટે પારિતોષિક વગેરે અનેક પ્રવૃત્તિઓ ચાલતી રહે છે.

ન્યૂયોર્ક શહેરમાં છેલ્લાં છ વર્ષથી આંતરરાષ્ટ્રીય સાહિત્યોત્સવ યોજાય છે. આ વર્ષના ઉત્સવના વ્યાપ વિષે જરાક કહું. પાંચ દિવસ ચાલેલા કાર્યક્રમોમાં ચાલીસ ઉપર દેશોમાંથી કુલ દોઢસો જેટલાં સાહિત્યકારો હાજર હતાં. બધાં જાણીતાં અને વિવિધ પારિતોષિક-વિજેતા હતાં. શહેરનાં જુદાં જુદાં સત્તાવીસ સ્થાનોમાં સિત્તેર જેટલાં અનુષ્ઠાન ગોઠવાયાં હતાં. વિષયોનું વૈવિધ્ય તો લગભગ અકલ્પ્ય. યુદ્ધ, પર્યાવરણ, ઘરઝુરાપો, તખલ્લુસ, પત્રકારીનું ભવિષ્ય, જેલમાં રહીને લેખન, નિબંધ, વિવેચન વગેરે તેમજ અનેક પુસ્તક-ચર્ચા, કાવ્ય-વાંચન, લેખક સાથે વાતચીત ઇત્યાદિની બેઠકો. બધી જ કાર્યવાહી અંગ્રેજી ભાષામાં. જ્યાં કોઈ સર્જકને જરૂર હોય ત્યાં દુભાષિયા આપવામાં આવે. વળી, આમાંની પચીસેક જેટલી જ બેઠકો માટે સાધારણ ટિકિટ રાખવામાં આવેલી. બાકીની પિસ્તાલીસ જેટલી બેઠકો સાવ વિનામૂલ્યે.

આમાં પહેલવહેલી વાર આરબ દેશોમાંથી લખાયેલાં સમકાલીન નાટકોની, તૈયારી સાથેની, વાચિક રજૂઆત થઈ. ઇંગ્લંડની બ્રિટિશ કાઉન્સિલ દ્વારા આકારિત કરાયેલા આ પ્રોજેક્ટમાં સાત આરબ દેશોમાંથી મળેલી એકસો વીસ પ્રપોઝલમાંથી કુલ એકવીસ પસંદ કરાયેલી. ત્રીસથી નીચેની ઉંમરનાં લખનારાંમાંથી ઘણાંએ પહેલાં ક્યારેય નાટક લખ્યાં નહોતાં. પણ ત્રણ વર્ષ એ લેખકોના સંપર્કમાં રહીને આ પ્રોજેક્ટ ચાલ્યો.

અરબીમાં લખાયેલાં મૂળ નાટકોને અંગ્રેજીમાં અનૂદિત કરાયાં, અને ટ્યુનિસ, કેરો, દમાસ્કસ જેવાં અરબી શહેરોમાં તથા લંડનમાં વંચાયાં. આમાંનાં સિરિયા, લેબેનન, મોરોક્કો, ઈજિપ્ત અને પેલેસ્ટાઈનનાં પાંચ નાટકો અને લેખકોને ન્યૂયોર્ક લાવવામાં આવેલાં. એ નાટકોને પાછાં અમેરિકન બોલીના અંગ્રેજીમાં જરૂર પ્રમાણે ફેરવવામાં આવેલાં. વાંચન પણ અહીં રહેતાં ડ્રામા-સ્ટુડન્ટો પાસે કરાવેલાં.

બ્રિટિશ કાઉન્સિલની શરત પ્રમાણે બધા વિષયો વર્તમાન જીવન પર આધારિત હતા. પશ્ચિમના દેશોમાં અમુક વિષયો કદાચ નવાઈ પમાડે, જેમકે, એક નાટકમાં છવીસ વર્ષના થયા પછી પણ યુવતી તેમજ યુવકને રાતે મોડા ઘેર જવામાં મા-બાપના ગુસ્સાનો ડર લાગે છે, અથવા બીજામાં એક પત્ની પતિ પ્રત્યે બહુ જ ધીરજ દાખવતી રહે છે, તો ત્રીજામાં બાપદાદાના ઘર વેચવા અંગે બહેનો ને ભાઈ વચ્ચે થતા ઝઘડા બતાવવા હતા. તેની પણ આપણને તો ક્યાં નવાઈ ? પરંતુ પેલેસ્ટાઈનના નાટકનું વસ્તુ રાજકારણીય હતું. જેલમાં પુરાયેલા ચાર કેદીઓ છૂટવાની આશામાં છે તે બતાવવાનું હતું. આવાં કથાનકો આપણે માટે પણ કદાચ જુદાં, ને દૂરનાં છે એમ કહી શકાય.

આ પાંચ અરબી નાટકોની બંને બેઠકોને અંતે વાતચીત અને સવાલ-જવાબનો સમય રાખવામાં આવેલો. એ દરમ્યાન, બ્રિટિશ કાઉન્સિલ તરફથી પ્રોજેક્ટ વિષેની માહિતી અપાઈ, અને લેખકોએ પોતાની લેખનપ્રક્રિયાની વાત કરી. પોતપોતાના દેશમાં એ દરેકને પોતે નિરૂપેલા સંદર્ભોની સામે વિરોધ અનુભવવો પડેલો. જેમકે, શિયા ને સુન્ની ધર્મ-પંથોના સંદર્ભની સામે, કે એક યુવક-યુવતીએ ભાડે રાખેલા રૂમના સંદર્ભની સામે, કે લશ્કરી અફસરોના સૈનિક-પત્નીઓ તરફના અમુક પ્રકારના વર્તનના વર્ણન માટે વગેરે. બીજા દેશોનાં યુવાન, સમકાલીન

સર્જકોને થતા સંઘર્ષોની વાતોથી જાણે સમજણ પણ વધી.

ડોન ક્રિહોતે નામની વિખ્યાત કટાક્ષ-કથાના લેખક મિગેલ દ સર્વાન્તેસ (સ્પેનિશ પ્રમાણે સર્વાન્તિઝ)ના નામ પરથી ન્યૂયોર્કના સ્પેઇન-સેન્ટરનું નામ પાડવામાં આવેલું છે. અહીં રોજ ફિલ્મ, મ્યુઝિક, વાર્તાલાપ વગેરે થતાં રહે છે, અને આ સાહિત્યોત્સવ દરમ્યાન કેટલીક બેઠકો પણ યોજાઈ. એકનો વિષય હતો – મૂળ, મૌલિકતા અને કલ્પના : જે લખાય છે તે ક્યાંથી આવે છે ? જે ચાર જાણીતા લેખકો આમંત્રિત હતા તે મૂળ આર્જેન્ટિના, મેક્સિકો અને ફિલિપ્પાઇન્સના હતા. ત્રણે દેશોમાં મુખ્ય ભાષા સ્પેનિશ છે, ને ચારેય સર્જકો લખે છે પણ સ્પેનિશમાં, પણ એમાંના એક પોતાના દેશ મેક્સિકોમાં રહે છે. બાકીના કેનેડા, સ્પેઇન ને ફ્રાન્સમાં રહે છે.

વ્યક્તિપણા વિષે એ દરેકનું કહેવું હતું કે અમે ક્યાંના છીએ તે મહત્ત્વનું નથી, અમે શું છીએ તે છે. અમે જન્મ્યા ગમે ત્યાં હોઈએ, પણ અમારે રહેવું છે અને મરવું છે કેવળ લેખક તરીકે. મૂળ સ્થાન સંદર્ભ આપે છે પણ સીમિત નથી કરતું – અથવા તો એનાથી સીમિત થવું ન જોઈએ, કારણ કે કલ્પનાને સરહદ નથી હોતી. દરેક સર્જક પોતાનાં મન-બુદ્ધિ દ્વારા સતત સફર કરતો જ હોય છે, ને એ રીતે પૂર્વગ્રહ ઘટે છે, અન્યો વિષેની સમજણ વધે છે, અને વિશ્વની અનેકવિધ વાસ્તવિકતાની જટિલતા કદાચ કેંક સરળ બને છે. એ બધા સંમત થયા હતા કે અન્ય સ્થાનોની વાસ્તવિકતા વિષે લખવું સહેલું નથી હોતું, તેમજ પોતાનો આગવો અવાજ શોધી કાઢતાં, મેળવતાં ઘણો લાંબો સમય લાગે છે.

વર્ષોથી કેનેડામાં રહેતા મૂળ ફિલિપ્પાઇન્સના ને ત્યાંના સન્માન્ય પારિતોષિકના વિજેતા યુવાન લેખક મિગેલ સિજુકોએ (Syjuko) પોતાના પરની સ્પેનિશ, તાગાલોગ, ચીની, અંગ્રેજી, અમેરિકન વગેરે ભાષાઓ અને કલ્પનોની અસરોને વડના ઝાડ સાથે સરખાવી કે જેની ડાળીઓ વધે છે, ઢળે છે, અને સહેલાઈથી નવાં મૂળ નાખતી જાય છે. મેક્સિકોના બંને લેખકોએ કહ્યું કે એક દેશમાં એક જ ભાષા, છતાં ઉત્તર અને દક્ષિણના ભાગોમાં સંદર્ભો, શબ્દો ને બોલી બદલાય છે, અને એથી ક્યારેક દેશના જ વાચકો સુધી પહોંચવું અઘરું બને છે. આર્જેન્ટિનાના લેખકે જણાવ્યું કે દેશના વાચકોને પોતે પૂરતા આર્જેન્ટિનિયન નથી લાગતા. એમણે દેશના ઇતિહાસ પર આધારિત એક નવલકથા લખી છે તે છતાં. કેટલીયે સમસ્યા જાણે બધે સરખી જ હોય છે.

પી.ઈ.એન.ની કાર્યવાહીમાં એક ખૂબ અગત્યની બાબત છે. તે એ કે દરેકે દરેક બેઠકમાં વક્તાઓની સંખ્યા ઉપરાંત એક વધારે ખુરશી મંચ પર મૂકવામાં આવે છે. એ રહે છે ખાલી, કારણ કે વાચા બંધ કરાયેલાં સર્જકોના સ્મરણમાં ત્યાં મુકાઈ હોય છે. જેમને જેલમાં પૂરવામાં આવ્યાં હોય, મારી નખાયાં હોય, કે ધમકી આપીને લખતાં બંધ કરાયાં હોય તે બધાંના સ્મરણમાં. અને કદાચ આપણે માટે એ માનવું અઘરું છે કે ગયા એક જ વર્ષમાં આખી દુનિયામાંથી નવસો સર્જકો ગુમ થયાં ગણાય છે.

કેટલી વ્યાપક સભાનતા સાથે આ વૈશ્વિક પી.ઈ.એન.ની કાર્યવાહી ચાલે છે ! કેટલું આયોજન, કેટલો શ્રમ અને આહા, કેટલો ઉત્સાહ છે આવલા બધા લોકોમાં સાહિત્ય માટે મુંબઈનું આપણું પી.ઈ.એન. કેન્દ્ર પણ થોડો જીવ પામીને સળવળી ઊઠે એવી ઇચ્છા નથી થતી ?

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન

‘મનપ્રવેશ’ : ઉત્તમ વસ્તુનું સસ્તું ચિત્રણ | ગુણવંત વ્યાસ

‘મનપ્રવેશ’ : રવીન્દ્ર પારેખ, સાહિત્યસંગમ, સુરત, પ્ર. આ. ૨૦૦૮, ડિમાઈ, પૃ. ૧૧૨]

“ ‘મનપ્રવેશ’ મારી લખાયેલી છઠ્ઠી નવલકથા છે ને પ્રગટ થયેલી પાંચમી. આમ તો એનું કાઠું લઘુનવલનું છે. હું એને પરિસ્થિતિજન્ય (સિચ્યુએશનલ) કૃતિ કહેવા લલચાઉં, તે એટલા માટે કે ૨૦૦૬માં સુરતમાં અભૂતપૂર્વ પૂર ન આવ્યું હોત તો કદાચ આ નવલકથાનો વિચાર પણ ન આવ્યો હોત.” – પ્રારંભે નવલકથા વિશે લખતાં શ્રી રવીન્દ્ર પારેખ ‘મનપ્રવેશ’માં સુરતમાં આવેલા વિનાશક પૂરમાં ફસાયેલી વ્યક્તિની મનોસ્થિતિને નવલકથાનો વર્ણવ વિષય બનાવે છે. સ્વાનુભવને નવલકથામાં ઢાળવા મથતા લેખકે પોતાની અનુભૂતિને નેહાના પાત્રથી પ્રગટાવવા ઇચ્છી છે. નેહા આર્થિક રીતે સમૃદ્ધ કુટુંબમાં ઊછરતી ધનવાન પિતાની એકમાત્ર પુત્રી છે. મા પેરેલિટિક હોઈ, સારવારના બહાને પિતાએ ઘરથી દૂર કરી છે ને માસી સાથે સંબંધો વિકસાવ્યા છે. પિતા ધંધાર્થે ને એટલા જ સ્ત્રીઅર્થે ઘરથી દૂર રહે છે. વિશાળ બંગલામાં લગભગ એકલવાયું જીવન જીવતી નેહા સામાન્ય સ્થિતિના સહાધ્યાયી રાજેશને અનહદ યાદે છે. સર્વસ્વ સમર્પીને પણ તે રાજેશને પામવા / ભોગવવા ઝંખે છે. રાજેશ પણ નેહાને ચાહતો હોવા છતાં નેહાથી શક્ય એટલું અંતર રાખી, પોતાની જાતને બચાવતો રહ્યો છે. વરસાદી હોનારતની આગલી રાતે પોતાને મૂકવા આવેલા રાજેશને કોઈ પણ ભોગે ભોગવવાની વાસના સેવતી નેહાની ઝંખના રાજેશની અડગ મક્કમતાથી અધૂરી જ રહે છે. વિશાળ બંગલામાં એકલી-અટૂલી નેહા ચોતરફથી પાણી વચ્ચે ઘેરાતાં, મૃત્યુને નિકટથી જુએ છે. એક શબ તણાતું આવી, બારી વાટેથી ઘરમાં ઘૂસે છે. ડરામણું એકાંત, ઘનઘોર રાત્રિ ને ઘરમાં તરતું શબ નેહાને એટલી તો ગભરાવી મૂકે છે કે તે ખુદથી ડરવા લાગે ! ફિજ, ટીવી, લાઈટ, ફોન, મોબાઈલ જેવી ભૌતિક સુવિધાઓ ખરા સમયે જ ખોખાં પુરવાર થાય છે ! આગળ જતાં પ્રાથમિક જરૂરિયાત એવાં અન્ન-જળથી પણ તે વંચિત થઈ, અસહાય એવી વિવશ સ્થિતિમાં મુકાય છે. મૃત્યુનું નૈકટ્ય અનુભવતી નેહાની ભયાવહ એકાંતની યાત્રા નવલકથાનું વસ્તુ બને છે.

‘નાયિકાનાં માતાપિતાનાં પાત્રો માનવદેહે નવલકથામાં લાવવાને બદલે તેમને ટેલિફોન પર જ સજીવ રાખ્યાં છે. એ કેવળ ટેલિફોનિક ટોક પરથી સર્જાયાં છે. નાયિકાની મિત્ર અને નાયિકાનો પ્રેમી માનવદેહે નવલકથામાં અલબત્ત છે પણ એ બે પણ પાણીથી વિખૂટાયા છે ને છેલ્લે રહે છે નાયિકા એકલી ! હું આને વન વૂમન નોવેલ કહેવા લલચાઉં ને એક તબક્કે તો વનપર્સન નોવેલ જ ! એ રીતે તે કદાચ પ્રયોગ પણ છે.’ – એવું નોંધતા લેખકનો આ પ્રયોગ ખાસ ફળીભૂત થતો નથી. કૃતિ જેટલી અપેક્ષા જન્માવે છે તેટલી સંતોષતી નથી. મુખપૃષ્ઠનું ચિત્ર, કૃતિનું શીર્ષક અને ઘટના-પસંદગી ઉત્તમ હોવા છતાં કૃતિ સ્થિતિનો આલેખ અને વિગતોનો ભંડાર માત્ર બની રહે છે. કવિ તરીકે રવીન્દ્ર પારેખનો ગદ્યમાં થતો ‘પ્રવેશ’

થોડો ઉપકારક રહ્યો છે. અન્યથા પરિસ્થિતિનો ચિતાર બની રહેતી કૃતિ, સુરતની રેલ-ઘટનાનું ક્રમિક આલેખન માત્ર બની, સર્જનથી વેંત-વા છેટી રહી છે. સ્થૂળ વિગતોનું નિરૂપણ ભાવકને પાત્રના મનપ્રવેશથી વંચિત જ રાખે છે. નાયિકાના વિચારોનું ધાર્મ્ય ઊંડાણ તાગી શકાયું નથી. કેટલાક વિગત-દોષો પણ કૃતિને નબળી ચીતરવામાં ભાગ ભજવે છે. ઘટનાઓની ગોઠવણી દેખાઈ આવે છે. અંતમાં રાજેશનું અપમૃત્યુ નેહાની પીડા વધારતું હોવા છતાં સ્વાભાવિક જણાતું નથી. નવલકથાની નાયિકા ‘લાઉડ’ હોવાની વાત કહેતા લેખકની આ કૃતિ જ ખુદ ‘લાઉડ’ બની ગઈ છે.

નાયિકા બોલે છે, તો નાયિકાની સખી રોમા ઓવર બોલે છે ! અનેક બોય-ફ્રેન્ડને ‘એક્સપાયરી’ આવતાં બદલી નાખતી રોમા સામે નેહા હજુ એક ફ્રેન્ડ સાથે પણ ‘એક્સ’પાયરી સુધી પહોંચી નથી. રોમા, બોયફ્રેન્ડ એક્સચેન્જ કરવાની માગણી કરી શકે ને નેહા તેને બી.પી. ફિલ્મ જોવાની સલાહ આપી શકે એટલી નિકટતા આ બન્ને વચ્ચે છે ! રોમા તો બોયફ્રેન્ડ ન મળે તો ગર્લફ્રેન્ડ સાથે બે-ઘડી ‘એન્જોય’ કરી લેવા સુધી ‘એક્સાઇટ’ થઈ શકે છે ! આ તરફ નેહાના પિતા નેહાને એકલતા દૂર કરવા ‘એડલ્ટ ડીવીડી’ જોઈ કાઢવાની સલાહ આપી શકે છે ને નેહા પણ, ગુસ્સામાં, ‘એડલ્ટ ડીવીડી ઉતરાવાનો’ આકોશ પ્રગટાવી શકે છે ! દીકરીને ‘બહાદુર’ બનાવવા ને ‘આત્મનિર્ભર’ કરવા પિતાનો આ શોર્ટકટ આધુનિક હોવા છતાં અકળાવનારો છે. કહેવાતી, પિતાની ‘જડબેસલાક વ્યવસ્થા’ (પૃ. ૨૬) નવલકથામાં ક્યાંય જોવા મળતી નથી. રેલની સ્થિતિમાં પણ એક ધગધગતો પુરુષ ઝંખતી (૫૬) નેહા પૂરનું પાણી ઉતરતાં જ રોમાને મળી પેટની ભૂખ-તરસ સંતોષ્યા બાદ શરીરી તરસની વ્યાસ પ્રગટાવે છે : ‘આ સાલો કોરો ગયો. મને કોરો રાખીને. તરસી રાખીને !’ (૧૦૮) આ બધું પાત્રોની માનસિકતા છતી કરતું હોઈ, ‘મનપ્રવેશ’ ધાર્યાથી જુદો જ અર્થ પ્રગટાવે છે !

નવલકથા, કોલેજ શરૂ થયાની કોઈ એક બપોરની ક્ષણથી આરંભાતી જણાય છે; જે ચાંથા દિવસની બપોર પૂર્વે પૂરી થાય છે. અર્થાત્ આશરે ૭૦-૭૨ કલાકના સમયપટ પર વિસ્તરતી આ કૃતિ ત્રણ રાત્રિના ભેંકાર એકાંતની પાત્ર-માનસ પર થતી અસરને ઠીક ઠીક પ્રગટાવે છે. સમયના સંદર્ભો ક્યાંક ક્યાંક પકડી શકાય છે, પણ તેનો મેળ બેસાડી શકાતો નથી. પ્રથમ દિવસથી કોલેજ જો સવારની હોય તો બપોરનો તડકો ચોપાટી પર રાજેશ સાથે માણતી નેહા, રાજેશ સાથે જ ત્યાંથી નીકળી ઘરે આવે ત્યારે સાંજ કઈ રીતે શક્ય બને ? કોલેજસમય બપોરનો માનીને ચાલીએ તો, બીજે દિવસે સવારે ૮.૩૦ કલાકે સ્ટેશને રાજેશની રાહ જોયા પછી, તે ન મળતાં, નેહા કોલેજ પર આવે ત્યારે ‘સ્ટુડન્ટ્સ બધાં જ ઉતાવળે ઘર તરફ ભાગતાં’ હોય ! (૩૪) અર્થાત્ કોલેજ સવારની હોવાનો નિર્દેશ મળે. કોલેજમાંથી નીકળી, રોમા સાથે ભજિવા ખાઈને નેહા ઘરે જવા નીકળે ત્યાં રસ્તામાં જ આહું અજવાળું, ઝગી ઊઠતાં સોડિયમ લેમ્પ્સ આદિનો ઉલ્લેખ સાંજ થયાનું સૂચવે !! ૧૦:૫૫નો સમય (૫૧) બીજી રાત્રિને નિર્દેશે. પછીના દિવસની આપવીતી કેટલીક ક્રિયાઓ દ્વારા નિરૂપાય; પણ ત્રીજી રાત્રિ દરમિયાન નેહા પર શું વીત્યું તેનો ઉલ્લેખ સુધ્ધાં ન મળે ને ‘વળી એક મરેલી સવાર’ (૯૬) ચોથા દિવસનું પ્રભાત હોવાનું કળાય. – આ બધાંમાં બીજી રાત્રિ ને ત્રીજો દિવસ જ નેહાની કસોટીરૂપ પુરવાર થતો હોઈ, રેલમાં ફસાયેલા માણસની ભયાવહ સ્થિતિનો નિર્દેશ કરાવે છે.

પૂર-હોનારતની પ્રથમ રાત્રિએ ૧૧ કલાકે રાજેશને ફોન કરતી નેહાને ખ્યાલ આવે કે

તે મોબાઇલ ઘરે ભૂલી ગયો છે, જે રાતે ઘરે આવતાં જ નેહાને ફોન જોડી વાત કરે ને થોડી જ ક્ષણોમાં નેહા ફરીથી મોબાઇલ કરે તો ફરી રાજેશ તે ઘરે ભૂલી ગયો હોય એ માન્યામાં ન આવે. સવારે ઘરેથી નીકળેલો રાજેશ રાતે અગિયાર પછી ઘરે આવે ને થોડી જ મિનિટોમાં અનરાધાર વરસતી મધરાતે પાછો ક્યાં ગયો હશે એ પ્રશ્ન પણ જન્મે ! પલ્મા પાના પર રાતે અગિયાર વાગ્યા પછી ત્રણ પાણીની બોટલ ને નાસ્તાના પેકેટ સાથે ઉપર આવતી નેહા (૫૯) એક વાર થોડું (૭૨) ને બીજી વાર સંતોષ કરતું (૭૩) પાણી પીએ ને સવારે બોટલમાં એક ટીપું પણ ન હોય (૮૦) એય આશ્ચર્ય જન્માવે ! ચોથે દિવસે ઘરની બહાર આવતી નેહા માણસના અવાજ સાંભળી રાજી થાય (૮૮) એ જ નેહા ત્રીજે દિવસે સવારે રેડિયા પર આવતો માનવધ્વનિ સાંભળી રેડિયો ઓફ કરી દે (૮૨-૮૩) એ પણ મન માનવા ન પ્રેરાય. માણસ આફતમાં મુકાયો હોય, મુશ્કેલી વચ્ચે ઘેરાયો હોય ત્યારે બચવા માટે મરણિયા પ્રયત્નો આદરે. આવા સમયે રેડિયો પરની સૂચનાઓ, સમાચારો ઘણી વાર જીવાદોરી બની શકે. નેહા ‘પોતાને વધુ ચાહતી હતી’; જાતને ટકાવવાની અગત્યતા જોતી હતી (૯૯) – આવા ઉલ્લેખો પછી પણ તે જીવાદોરી સમા રેડિયોને ઓફ જ રાખે ! નેહા જો ઘરની બહાર નીકળી શકતી હોય તો ત્રણ દિવસ-રાત ઘરમાં જ પુરાયેલો માનવ-સમુદાય હાથ ઝાલ્યો રહે ? ‘આખી સડક પર દૂર સુધી ચલિયું જ ફરકતું ન હતું.’ (૯૯) જેવા ઉલ્લેખો ખૂંચે. ‘કોઈ ન હતું. કોઈ જ ન હતું.’ (૯૯) એવું નોંધતા લેખક થોડાક ફકરાઓ પછી, ‘એકાદ દુકાન બીતાં બીતાં ખૂલી હતી ને ઊંચકાયેલા હાથો દૂધની કોથળી માટે ફાંફાં મારતા હતા’ (૧૦૩) જેવું વિધાન કરી દ્વિધામાં મૂકે. પ્રારંભે ભજિયાની લારીનો ઉલ્લેખ સહ્ય, પણ હજુ તો હમણાં જ પાણી ઓસર્યાં છે ને નેહા સિવાય કશો સંચાર નથી એવા સમયે દુકાનમાં ભજિયાં તળાવાનો ઉલ્લેખ તો અસહ્ય જ બની રહે. સેવ-ખમણ ખાતા માણસોને સેવ તો વાસી મળી હશે પણ જીવ બચાવવાની ચિંતા હોય ત્યાં ખમણનો આથો નાખવાની નિરાંત કોને મળી હશે ? ચોથા દિવસની સવારનું વાદળછાયું વર્ષાન રાત પડી રહી હોય ને અંધારું ઘેરું થતું હોય (૧૦૦) તેવું છે, પણ બીજે જ પાને તડકાનો ઉલ્લેખ (૧૦૧) વાચકને વિચારતો કરી દે છે ! – વિગતદોષથી ખચિત આવા સંદર્ભો કૃતિ માટે જોખમી નીવડે છે. માતા-પિતાની અનુપસ્થિતિ, મોબાઇલનું ડિસ્-ચાર્જ થવું, ઇન્વેટર બંધ હોવું, કામવાળા-રસોયણ-ચોકીદાર-નોકર-ચાકરનો ઉલ્લેખ ટાળવો, બેટરી હાથમાંથી પડી જવી, સેલ ઊતરી ગયેલા હોવા, લાશનું બારી વાટે (!) ઘરમાં પ્રવેશવું, પાણી ખૂટી જવું, ઉપરની વોટર-ટેન્ક પણ તળિયાઝાટક હોવી વગેરે વાર્તા-પ્રપંચને ખુલ્લો પાડે છે.

વિષય કે શીર્ષક – ગમે તેટલાં ઉત્તમ હોય, તેને ખેડવામાં જો સહેજ પણ ચૂકી જવાય તો ઘટનાનું બચાન માત્ર બનીને અટકી જતી કૃતિઓનાં દષ્ટાંત રૂપે ‘મનપ્રવેશ’ને મૂકી શકાય. સર્જક નામથી આકર્ષાતો વાચક નિરાશ થવાની અહીં પૂરી શક્યતા છે.

પ્રેમલક્ષણાની ભેળસેળ વિનાનાં “નિર્ભેળ” ભક્તિ-ગીતો |

પ્રા. ડૉ. રક્ષાબહેન પ્ર. દવે

[કે લાગ્યો રંગ હરિ (કાવ્યસંગ્રહ) : શ્રી પીયૂષ પંડ્યા ‘જ્યોતિ’, પ્રકાશક : પી. ડી. માલવિયા ટ્રસ્ટ, રાજકોટ, પ્ર. આ. ૨૦૦૭, પૃ. ૧૨+૫૧, કિં. રૂ. ૫૧/-]

પરબ v ઓગસ્ટ, 2010

એક વાર આ કવિએ કાકલૂદી કરી હતી કે “કે દેને તારો છંદ હરિ !” અને હવે માગેલું મળ્યાનો આનંદ વ્યક્ત કરે છે કે “કે લાગ્યો રંગ હરિ” અને આ સુખદ પરિણામ થોડાક મહિનામાં જ મળ્યું છે. બન્ને પ્રકાશનોની વચ્ચે બહુ ઝાઝો સમય પસાર થયો નથી.

મીરાંનું એક પદ યાદ આવે : “મીરાં લાગો રંગ હરિ.” હરિનો રંગ લાગે પછી દુનિયાનો રંગ ઊતરી જાય. એક બાજુ આકર્ષણ થાય એટલે બીજી બાજુ અપાકર્ષણ થાય જ. મીરાંએ એક પદમાં ગાયું છે કે “ઊલટ ભવી મોરે નૈનન કી.” અર્થાત્ મારાં નયનો બદલાઈ ગયાં છે. હરિનો રંગ લાગ્યા પછી નેણાં અને વેણાં બદલાઈ જાય છે. પછી એ કવિને હરિ સિવાય બીજું કશું ગમતું નથી. મીરાં ગાઈ ગયાં છે કે

**“મને મારો રામજી ભાવે રે
બીજો મારી નજરે નાવે રે”**

– આવો અનન્યભાવ જન્મ્યો છે કે નહીં ભીતરમાં ? – એવો પ્રશ્ન કવિને તેમના સ્વાધ્યાય માટે પૂછી લઈને હવે થોડી વાત આ કાવ્યોમાં કવિતાની ઘૂંઘરી કેવીક વાગી છે તેની કરીએ. ક્યાંક તે મધુરી રણકી છે તો ક્યાંક તે બોદી પણ ખખડી છે.

કુલ ૪૭ કાવ્યો છે તેમાં ક્યાંક હરિની વાતો કરી છે અને ક્યાંક હરિની સાથે વાતો કરી છે તો વળી ક્યાંક પોતાના મનને સંબોધીને ‘હરિગુન’ ગાવાનો બોધ કર્યો છે. અલભત મીરાં જેવો તલસાટ અહીં ક્યાંય મળતો નથી, પણ આ સાંપ્રતયુગમાં હરિ માટે લગાવ હોવો તે જ બહુ મોટી વાત છે. આ હરિભાવ સાદૈત કવિતા-તત્ત્વથી રસાઈ ગયો હોય એવી રચના ઓછી મળે છે; જેમ કે,

- કે હરિ, મેં તો આપ્યો કોલ (પૃ. ૧૪)
- કે હરિ, તમે આજ તો ભારે કરી. (પૃ. ૧૬)
- કે હરિ, દીકા ધારી ધારી (પૃ. ૨૧)
- હરિ ! આપો મુને અનહદનો રંગ (પૃ. ૪૨)
- કે આવું તો કંઈ કદી હોય હરિ ! (પૃ. ૫૭)

જ્યાં સાદૈત કવિતા નથી મળતી તે કાવ્યોમાં કોઈ કોઈ પંક્તિ પાસે કે અંતરા પાસે કે ધ્રુવપંક્તિ પાસે “સરસ છે” એવું દર્શાવતું √ ચિહ્ન જરૂર કરી દેવું પડે છે. અને આમ, મેં આખું પુસ્તક આ ચિહ્નોથી ચીતરી નાખ્યું છે.

કહે તો, હરિ ! મૌન-મિનારે મળું

ને કહે તો શબદ-સહારે મળું (પૃ. ૧૪)

આ પંક્તિઓમાં આત્મનિવેદન ભક્તિ ઝળાહળા થાય છે

કે આજ પ્રભાતે / ભીતર મારે / ગુંજી અચાનક આનંદ બંસરી

ને થયું નક્કી કે તમને ય આવી હશે હરિ

જરી જરી યાદ અમરી. (પૃ. ૧૫)

પ્રભુને મારી યાદ આવી હશે. એ ખ્યાલમાં કેવો મિષ્ટ અહંકાર છે ! આખું કાવ્ય સ્મરણભક્તિનું સરસ દષ્ટાંત છે.

ભાંગી ગાંઠોને સડસડાટ વીજ ઝબૂકી

પાંખુડી હજાર હજાર જાગીને રણકી. (પૃ. ૧૬)

દષ્ટિ-કલ્પન અને શ્રુતિ-કલ્પનનો સરસ સરવાળો અહીં પ્રાપ્ત થાય છે.

કે હરિ-નામના સંગે

હો અજવાળાં અંગેઅંગે.

“બત્રીસ કોઠે દીવા થવા” એ મુહાવરાને કવિએ અહીં કવિતાની ભાષામાં અનુવાદો છે.

તારો સાથ તો શી લાચારી હરિ ! (પૃ. ૨૫)

અહીં ભક્તિની ખુમારી વાંચનારને પણ ખુમારી પ્રેરે એવી રીતે અભિવ્યક્ત થઈ છે.

અતિ કુટિલ તવ છલના હરિ ! (પૃ. ૬૦)

આ ધ્રુવપંક્તિ વાંચતાં તો રાજેન્દ્ર શાહનું ‘ધ્વનિ’માંનું પેલું કાવ્ય ‘બહુરિ કુટિલ તવ છલના’ યાદ આવ્યા વિના રહેતું નથી. આખા સંગ્રહમાં કીર્તન- ભક્તિ કલ્પોલે છે.

એક કાવ્યમાં ‘અનુભૂતાય’, ‘ઉત્સવતો’ એવા નવા પ્રયોગ પણ કવિની ભાષા-સૂઝમાં દષ્ટાન્તો બની શકે તેમ છે. સંસ્કૃતમાં આવા પ્રયોગને ‘નામધાતુ’ કહે છે. નામ અર્થાત્ સંજ્ઞા. સંજ્ઞા જ્યારે ક્રિયાપદ બને ત્યારે તે નામધાતુ કહેવાય. ‘આનંદવું’, ‘રસ્તાને વૃક્ષાવવો’ વગેરે.

કે હરિ ! સચ્ચિદાનંદ સાગરે મન કીડા કરે (પૃ. ૪૬)

“સચ્ચિદાનંદ આનંદ-કીડા કરે” એ નરસિંહનું પદ યાદ આવે. અહીં કવિનું મન કીડા કરે છે. પણ કવિએ આ દિવ્ય અનુભવ ઝૂલણા છંદમાં ગાયો હોત તો ?

હરિ ! લાગે મને સ્વપ્ને સર્વા સરીખું,

જોઉં જ્યાં ત્યાં તારું જ નામ હું દેખું. (પૃ. ૩૩)

અહીં “નામ” શા માટે લખ્યું ? ‘રૂપ’ જ લખવું જોઈતું હતું.

કે સંતો ! વાત હરિની કરતાં કરતાં હરિમય થઈ જઈએ,

વિરહાગ્નિ પેટાવી એમાં જલતાં એ અગન સમાં થૈ જઈએ. (પૃ.

૫૧)

માત્રાઓ વધી જાય છે. કંસારમાં કાંકરી આવ્યા જેવું લાગે છે.

“વિરહાગ્નિમાં જલતાં જલતાં હિરણ્ય જઈ જઈએ.” એમ ગાયું હોત તો ?

ઘણી ઘણી રચનાઓમાં કવિની ભક્તિ આપણને સ્પર્શી જાય છે પણ માત્રાઓની વધઘટ ખૂંચ્યા વિના રહેતી નથી.”

હરિ ! તમે કહો એ પૂરણ પામું,

અન્ય ગીત ના ગાઉં.

તમે વદો તો હૈયું હરખે

અવર તર્ણુ ના સુણવા જાઉં. (પૃ. ૫૬)

“અવર ન સુણવા જાઉં.” એમ રાખ્યું હોત તો ? આવું આવું ઘણી ઘણી રચનાઓમાં થયું છે. પણ કવિ હરિ-રસમાં એવા વહ્યા છે કે કવિતા ખોડંગાવા લાગી છે તેનો તેમને ખ્યાલ નથી રહ્યો. છાંદસ લખવાનો મહાવરો પાડો તો શબ્દો અને માત્રાની વધઘટ ન થાય એમ સૂચવવાનું મન થાય. પૃ. ૫૩ ઉપરની રચના અતિશય શબ્દાળુ થઈ ગઈ છે. તેથી સ્વાભાવિકતા અને અકૃત્રિમતા નષ્ટ થઈ ગઈ છે.

પરબ v ઓગસ્ટ, 2010

વળી પુસ્તકમાં શૈયા, ગૂંજતો, ઉજવતો, ઉછળે, દૂરિત, વિકસીત, ક્રિડા, ખૂલ્લે, ઈચ્છું, ઈશ્વારે એવાં જોડણી-ભૂલોનાં દષ્ટાન્તો પણ પુષ્કળ મળે છે.

તો કેટલાક શબ્દો જ્ઞાતિ બહારના પ્રયોજાય ત્યારે કવિતા ન જામે એવું બન્યું છે, જેમ કે, એક કાવ્યમાં બે વખત ‘તોમાર’ અને એક વખત ‘તમારી’ શબ્દ પ્રયોજ્યો છે. આવો શંભુમેળો શા માટે ?

• તારી હૂંફની ઉમ્મીદમાં (પૃ. ૩૮)

• ઝિલેમિલાતાં (પૃ. ૩૯) • ચલતાં ચલતાં (પૃ. ૫૦)

વાર્તાઓમાં ચન્દ્રકાન્ત બક્ષી છોછ વગર અન્ય ભાષાના શબ્દો પ્રયોજતા, પણ તે શોભતું તો નહોતું જ. કવિતામાં તો ન જ શોભે. એ શબ્દ અતડો લાગે. જોકે ગુજરાતી કવિતામાં ક્યાંક ક્યાંક સંસ્કૃત તથા વ્રજભાષાના શબ્દો શોભે. રાજેન્દ્ર શાહ તથા સુન્દરમૂમાં તેનાં અનેક દષ્ટાન્તો મળે.

અને બહુ ઝાઝી ભૂલો અહીં રેફ સાથે અનુસ્વાર છાપી દેવાની થઈ છે. કદાચ એ ભૂલ પ્રૂફરીડરની છે જેમકે, નર્તન, કીર્તન, અર્જવ, પરિવર્તન વગેરે વગેરે બાવન ભૂલો મેં કવિને ચીંધી આપેલી.

પણ એક બાબતના બહુ ધન્યવાદ દેવા છે કે કવિએ આ કાવ્યો ગોપીભાવે નથી ગાયાં. પું.ભાવ છોડી સ્ત્રીભાવ ગ્રહણ કરવાની કશી જરૂર નથી હોતી. એમણે પું.ભાવ જાળવી રાખ્યો છે.

કે આવું તે કાંઈ કદી હોય હરિ !

હું તો ફૂલોને ચૂંટવા રહ્યો

સાધન-સુગંધ શોધવા રહ્યો

ને તમે આવી અચાનક ચાલ્યા ગયા. (પૃ. ૫૭)

કે ધ્યાનથી જાગ્યો ને પછી જાણ્યું (પૃ. ૫૯)

કવિ પ્રેમલક્ષણાભક્તિથી પર રહીને હરિ-ગીતો ગાઈ શક્યા છે તે ભાગ્યે જ બનતી ઘટના છે. નરસિંહ, દયારામ તથા લગભગ બધા જ ભક્તકવિઓ, આધુનિકી પણ કૃષ્ણને ગોપીભાવે ગાવા બેસી જાય છે. પીયૂષભાઈએ આ પ્રેમલક્ષણાભક્તિની સેળભેળ થવા દીધી નથી તે અભિનંદનીય બાબત છે. તેમની આ નિર્ભેળભક્તિને વંદન.

બાળગીતોની ભાષામાં પ્રાણીપરિચયનું પુસ્તક | નટવર પટેલ

[‘દુનિયા અજાયબઘર’ : કવિ ગુલામ અબ્બાસ ‘નાશાદ’, પ્ર. લેખક પોતે, પ્ર. આ. ૨૦૦૮, ડબલ કાઉન પૃ. ૫૬+૮, કિં. રૂ. ૮૫/-]

કવિશ્રી ગુલામ અબ્બાસ ‘નાશાદ’નો આ છઠ્ઠો બાળકાવ્યસંગ્રહ છે એટલે આ સંગ્રહની રચનાઓમાં કવિની અનુભવી કલમ દ્વારા કાવ્યમય શૈલીમાં પ્રાણીસૃષ્ટિનું વર્ણન ધ્યાનાર્હ બની રહે છે. અહીં કવિએ પશુ, પંખીઓ તથા જીવજંતુઓની એક આગવી દુનિયાનું બાળકોને દર્શન કરાવ્યું છે. આ સંગ્રહમાં બાળકો જેનાથી સુપરિચિત છે તેવાં જૈવિક પાત્રો જેવાં કે પતંગિયું,

ગાય, હાથી, ઘોડો, કાગડો, કીડી, ઉંદર, બિલાડી, કૂતરો વગેરે છે; તો જેના નામમાત્રથી કેટલાંક બાળકો પરિચિત છે અને ઝૂ સિવાય કે ટીવી/ફિલ્મના પડદા સિવાય જોવા ન મળતાં એવાં વિચિત્ર જીવો જેવાં કે સિમ્પાન્ઝી, હિપોપોટેમસ, વેલ, શાર્ક, બાજ, અજગર, જિરાફ, ઝીબ્રા, શાહમૃગ, ગેંડો વગેરે પણ છે. આ કાવ્યોના સળંગ વાચનથી તમને એમ જ લાગે કે જાણે તમે કોઈ પ્રાણીસંગ્રહાલયમાંથી સદેહે પસાર થઈ રહ્યા છો તેથી આ કાવ્યસંગ્રહનું નામ ‘દુનિયા અજાયબઘર’ સાર્થક બની રહે છે.

અહીં મોટા ભાગનાં કાવ્યો પ્રાણીઓનાં મુખમાં મુકાયાં છે તેથી તે વધારે પોતીકાં લાગે છે. ‘સિંહ’ કાવ્યની આ પંક્તિઓ જુઓ :

**‘હું જંગલનો બાદશાહ
ઓળખ મારી શક્તિ
નાનાં-મોટાં સૌ પ્રાણી
મારી કરે છે ભક્તિ.’**

‘જિરાફ’ કાવ્યમાં જિરાફ પોતાની ઓળખ આમ આપે છે :

**‘લાંબી મારી ડોક છે,
લાંબા મારા પગ,
ધાર્યા ના હોય એવા છે
મારા લાંબા ડગ.’**

થોડીક જ રચનાઓમાં કવિ પોતે જે-તે પ્રાણીનું વર્ણન કરે છે. જેમકે

**‘રંગબેરંગી પાંખો લઈને
ફરફર પતંગિયું ઊડતું,
બાળકોને ગમતું રે ભાઈ
બાળકોને ગમતું.’** (‘પતંગિયું’)

‘કૂકડો’ કાવ્યની આ પંક્તિઓ જુઓ :

**‘સૂરજની પહેલી કિરણો
બાંગની છે પોકાર,
સંદેશો આપે છે સૌને
જાગો થઈ સવાર.’**

અહીં કિરણ શબ્દને કવિએ નારીજાતિ તરીકે પ્રયોજ્યો છે, વાસ્તવમાં કિરણ નાન્યતર જાતિ શબ્દ છે; તેથી અહીં ‘સૂરજના પહેલા કિરણો’ પંક્તિ હોવી ઘટે. ‘કૂકડો’ કાવ્યની આ પંક્તિઓ વાંચતાં સહેજે કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણીની જાણીતી રચના ‘અમે તો સૂરજના છડીદાર’ યાદ આવ્યા વગર નહીં રહે.

કવિએ અહીં પ્રાણીઓના શરીરના દેખાવ ઉપરાંત એમની સ્વભાવગત આદતો વિશે પણ વાત કરી છે. ‘બિલાડી’ રચનામાં આ જુઓ :

**‘દૂધ મને ભાવે છે ને
ભાવે ઉંદર-છછુંદર,**

**મારા માટે છે ખોરાક
ચકલી-મરઘી-કબૂતર.’**

તો વળી ‘શ્વાન’ નામની રચનામાં કવિ કૂતરા વિશે કહે છે :

**‘લૂણ જેનું ખાઉં છું હું
એને કામ હું આપું,
જીવના જોખમે પણ હું
કિંમત એની ચૂકવું.’**

અહીં ‘આપું’ સાથે ‘ચૂકવું’નો પ્રાસ ખટકે છે.

બાળવાચકો માટે ‘લોકવાયકા’ શબ્દ સમજવો અઘરો પડે. ‘વરુ’ નામની રચનામાં કવિએ લોકવાયકાની વાત કંઈક આ રીતે કરી છે :

**‘હું વરુ છું ને વરુ બને કદી ના માનવ
માનવ શી રીતે બને પૂનમે વરુ માનવ
લોકવાયકાએ કીધો રે કીધો એવો બેહાલ.’**

આ ત્રણ પંક્તિઓમાં વરુ વિશેની કંઈ લોકવાયકાની વાત કવિ કરવા માગે છે એ સ્પષ્ટ થતું નથી. આ જ કાવ્યમાં કવિએ ‘લુપ્તિ’ શબ્દ પણ વાપર્યો છે, જે બાળવાચકોને સમજવો અઘરો પડે તેવો છે. ત્યાં ‘વિનાશ’ એવો પ્રચલિત શબ્દ પ્રયોજી શકાયો હોત તો પ્રાસ કે લયને વાંધો આવતો નથી.

‘હાથી’ નામની રચનામાં અંત્યાનુપ્રાસો પરાણે ગોઠવવામાં કવિએ બાળકોને ન સમજાય એવી પંક્તિઓ પણ ગોઠવી છે. જેમકે, ‘કાયા’ સાથે ‘માયા’ની આ પ્રાસરચના જુઓ :

‘ભારે મોટા જંગલમાં, કેવળ મારી માયા,’

તો વળી, ‘કાન’ સાથે પ્રાસ મેળવતી આ પંક્તિ જુઓ :

‘મોટું મારું પેટ છે, ભારે મારું ધાન’

‘દીપડો’ નામની રચનાની છેલ્લી આ પંક્તિઓ કાવ્યત્વને હાનિ પહોંચાડે તે પ્રકારની છે. એ પંક્તિઓ ન હોત તો પણ રચના પૂર્ણ લાગત. વળી, આ પંક્તિઓમાં વ્યાકરણદોષ પણ જોવા મળે છે. જુઓ :

**‘ખોટી મોટી મારું નામ
હું કંઈ ભારે દહાડ,
શિકાર મારો ધર્મ છે
ના સમજો એ પાપ.’**

જંગલમાં રહેનારાં માંસાહારી પ્રાણીઓ શિકાર કરે એ દેહધાર્મિક ક્રિયાનો જ એક ભાગ થયો.

‘ગેંડો’ નામની રચનામાં ‘ગર’, ‘મણબદ્ધ’ આ શબ્દો બાળકોને સમજાય એવા નથી.

**‘કોઈ મને ગર છોડે,
એને કદી ના છોડું’**

આ જ કાવ્યની અન્ય પંક્તિઓ જુઓ :

‘મારી મસ્તીમાં જ ચરું
મણબદ્ધ લીલું ઘાસ,
લીટરબદ્ધ જળ જોઈએ
લાગે જ્યારે પ્યાસ.’

કવિને અહીં ગોંડા વિશે આમ કહેવું છે કે ગોંડાને ઘણોબધો ખોરાક અને ખૂબ જ પ્રમાણમાં પાણી જોઈએ છે. પરંતુ આ ભાવ કવિ અહીં સ્પષ્ટ કરી શક્યા નથી. કવિની કવિત્વશક્તિનાં દર્શન આવા ભાવને સરળ રીતે કઈ રીતે પ્રયોજી શકાય, તેમાં જ થાય છે. કવિએ અહીં દરેક કવિતા માટે શીર્ષકો પણ જે-તે પ્રાણીનાં નામ મૂકીને ચલાવ્યું છે એ યોગ્ય નથી. કોઈ વિશિષ્ટ શીર્ષક મૂકવું જોઈએ, જેથી આ રચનાઓ અન્ય કવિની આ જ પ્રકારની રચનાઓ કરતાં અલગ પડે. વળી, પ્રાણી વિશે તમામ હકીકત એક જ રચનામાં આવી જવી જોઈએ એવો દુરાગ્રહ પણ શા માટે ? આ કવિતા છે, નિબંધ નથી. કાવ્યમાં લય, પ્રાસ, ઢાળ વગેરે જળવાય એટલી જ વાત થાય તો જ કાવ્યની રચનાની મજા. ને એમાં બાળકાવ્ય જેવી રચના હોય ત્યારે તો એકએક શબ્દ તોલીતોલીને મૂકવો પડે. અઘરા શબ્દને સ્થાને શોધીને એવા જ ભાવવાળો – અર્થવાળો શબ્દ પ્રયોજાય ત્યાં સુધી પેલા શબ્દને રાખવો જોઈએ. અઘરા શબ્દો ન પ્રયોજાય એવું નથી, પરંતુ એનો ભાવાર્થ બાળવાચકને સમજાય એ રીતે સહજ રીતે આવી જાય તો ભાર પણ ન લાગે.

પુસ્તક સચિત્ર છે એટલે બાળકોને તે ગમશે. છતાં ક્યાંક ક્યાંક વિરામચિહ્નો મૂકવાનાં રહી ગયાં છે, તે ખટકે છે. દા.ત. ‘ભેંસ’, ‘ગાય’, ‘બિલાડી’ વગેરે રચનાઓ. ‘બિલાડી’ નામની રચના ૧૮ પંક્તિની છે, પણ ક્યાંય એક પણ વિરામચિહ્ન નથી ! બાળસાહિત્યમાં કેટલાંક પુસ્તકો વ્યાકરણદોષ અને જોડણીદોષવાળાં જોવા મળે છે ત્યારે મનમાં દુઃખ થાય છે કે બાળકો એ વાંચીને કઈ રીતે શુદ્ધ ભાષાજ્ઞાન મેળવશે ? તો વળી ક્યાંક ‘ને’ સંયોજક શબ્દ સાથે પ્રત્યય રૂપે જોડાઈ ગયા છે, તેથી ત્યાં વાક્યનો અર્થ પણ બદલાઈ જાય છે. ઉદાહરણ તરીકે ‘હિપોપોટેમસ’ કાવ્યની પાંચમી પંક્તિ જુઓ :

મારા વિશાળ જડબાંને

ખંજર જેવા દાંત

અહીં જડબાં સાથે ‘ને’ જોડાયેલ છે, જે છૂટો લખવો જોઈએ. એ જ રીતે ‘વાઘ’ કાવ્યની ૧૮મી પંક્તિમાં

હવે તો માત્ર ભારતને

ચીન-ઇન્ડોનેશિયા

અહીં ભારત સાથે ‘ને’ જોડાઈ ગયો છે, જે છૂટો લખવો પડે.

કેવળ પ્રાણીજગતને ધ્યાનમાં રાખી પંચાવન રચનાઓ આપવી એ કોઈ કવિ માટે રમત-વાત તો નથી જ. કવિશ્રી ‘અબાસ’ને આવા નવતર પ્રયોગ માટે આપણે આવકારીએ.

Parab Online
April 2010

Page: 16

પરબ વ ઓગસ્ટ, 2010

પરિષદવૃત્ત

સંકલન: રાજેન્દ્ર
પટેલ

રાજકોટની જેલમાં યોજાયેલું કવિસંમેલન

ગુજરાત રાજ્યના ‘વાંચે ગુજરાત’ અભિયાન અંતર્ગત ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા વિવિધ શહેરોની જેલમાં યોજાતા કવિસંમેલનની શૃંખલામાં તા. ૨૯-૬-૧૦ને રવિવારના રોજ રાજકોટ જિલ્લા જેલ ખાતે એક કવિસંમેલનનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. આ કાર્યક્રમમાં જેલના પાંચ કવિઓ સાથે રાજકોટના બાર કવિઓએ કાવ્યપાઠ કર્યો હતો.

કાર્યક્રમના આરંભમાં સાહિત્ય પરિષદના પ્રસારમંત્રી શ્રી નીતિન વડગામાએ પરિષદ દ્વારા યોજાતા આવા કાવ્યપાઠના ઉપક્રમોની મહત્તા અને ઉપયોગિતા દર્શાવીને કવિતા સંદર્ભે ભૂમિકા રચી આપી હતી. ત્યારબાદ જેલર શ્રી એસ. આર. રબારી તથા ડી. પી. રબારીએ કવિઓનું પુષ્પગુચ્છથી અભિવાદન કર્યું હતું.

રાજકોટના કવિઓ સર્વશ્રી ભાસ્કર ભટ્ટ, લલિત ત્રિવેદી, અરવિંદ ભટ્ટ, સંજુ વાળા, મહેન્દ્ર જોશી, શૈલેશ ટેવાણી, વસંત જોશી, પ્રદીપ રાવલ ‘સુમિરન’, રાકેશ હાંસલિયા, દિનેશ કાનાણી, રાજેશ મહેતા તથા નીતિન વડગામાએ પોતાની કાવ્યરચનાઓ રજૂ કરી હતી તેમજ કેદી ભાઈઓમાંથી સર્વશ્રી રમેશ બેચર ડોડિયા, હમીર સોના, શંકર મંગા, દિનેશ કુકડિયા તથા દિલીપ મોહન પટેલે એમની કૃતિઓ રજૂ કરી હતી. કાવ્યોનું ભાવન કરીને બંદીવાન ભાઈઓ ભાવાદ્ર યઈ ગયા હતા અને કેટલાકની આંખો પણ ભીની થઈ ગઈ હતી. પરિષદ તરફથી રાજકોટ જિલ્લા જેલને આશરે ૫૦૦ પુસ્તકો અર્પણ કરવામાં આવ્યાં હતાં અને અંતે જેલના અધિક્ષક શ્રી એસ. આઈ. વ્હોરાએ પરિષદનો તથા સર્વ કવિઓનો આભાર માન્યો હતો.

રવીન્દ્રભવનના ઉપક્રમે...

તા. ૭-૭-૨૦૧૦ના રોજ રવીન્દ્ર ભવનના ઉપક્રમે શ્રી નિરંજન ભગતે ટાગોરના નાટક ‘અરૂપરતન’ વિશે વક્તવ્ય આપ્યું. આરંભમાં નાટકમાં રહેલા ભાવને ખોલી આપ્યો અને તે સાથે ‘રાજા’ નાટકની વાત પણ કરી પછી ‘અરૂપરતન’માંથી અંશોનું પઠન કરતા કરતા તેના અંતર્નિહિત મર્મને ઉઘાડતા ગયા. પઠન બધા શ્રોતાઓને ખૂબ સ્પર્શી ગયું.

‘વૈચારિક ક્રાંતિની જ્યોત ‘વાંચે ગુજરાત’

૧૮ જુલાઈ ૨૦૧૦ને રવિવારે વડોદરા મધ્યસ્થ જેલમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રેરિત ‘વાંચે ગુજરાત’ અંતર્ગત ‘મને ગમતું પુસ્તક’ વિશે વ્યાખ્યાન આપવા જવાનું નિમંત્રણ પરિષદમાંથી મને મળ્યું. ગંગારામભાઈ મને કહે તમે જશો ? મેં કહ્યું સારું, ફરીથી પૂછ્યું. જશો, ખરેખર ? મેં ફરીથી કહ્યું, હા વળી, કેમ નહીં ? બીજે દિવસે શુક્રવારે જેલના અધિકારી વ્યાસસાહેબનો ફોન આવ્યો. સમય નક્કી થયો. પછી તો મન ચક્રડોળે ચડ્યું. અનેક પ્રશ્નો કરી બેઠું. જેલ કેવી હશે ? કેદીઓ કેવા હશે ? કેટલા હશે ? શું કરતા હશે આખો દિવસ ? પુસ્તકો કોઈ વાંચતું હશે કે કેમ ? એમની માનસિક સ્થિતિ કેવી હશે ? ભાઈઓ કેટલા હશે ? બહેનો કેટલી હશે ?... આમ તો જેલ તો ફિલ્મોમાં જોઈ હતી. અને એકાદ વર્ષ પહેલાં મને N.B.T.માંથી

Parab Online
August 2010
Page: 16

પરબ વ ઓગસ્ટ, 2010

‘કાલાપાની : આંદામાન કી દડીબસ્તી’ એ પુસ્તકનો અનુવાદ કરવાનું સોંપાયેલું ત્યારે એમાંથી પસાર થતી વખતે જેલ વિશેના અનુભવો ઘેરબેઠા તાદશ થયેલા. તરત જ મેં મારા મનનું સમાધાન કરવા માટે જેલના અધિકારીને વળી પાછો ફોન જોડ્યો. તેમણે જણાવ્યું કે ‘બહેન જુઓ, રસ તો કોઈને નથી. આજના કોલેજિયન છોકરાઓ ક્યાં વાંચે છે, તો પછી આમને તો ક્યાંથી હોય ! પણ બહેન તમે એવું કંઈક બોલો જેથી એ લોકોમાંથી થોડાઘણા પણ વાંચતા થાય તો આ અભિયાન સાર્થક ગણાય.’

હું તો વિચારમાં પડી. મારી ખરી કસોટી થઈ ને એકાએક જ મને મેં જ સંપાદિત કરેલું ‘રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરનાં સંસ્મરણો’ (ડિવાઇન પબ્લિકેશન્સ) કે જેમાં રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના બાળપણનાં સંસ્મરણો આલેખાયેલાં છે એના પર વાત કરવાનું મન થયું. એ વિચારથી કે મોટાભાગનાએ ટાગોરનું નામ તો જાણ્યું હોય ને આ તો પાછા બાળપણનાં સંસ્મરણો છે એટલે ગમે તેને રસ પડે. આ ઉપરાંત ટાગોરની ૧૫૦મી વર્ષગાંઠની ઉજવણી ભારતભરમાં થઈ રહી છે અને આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ થઈ રહી છે તો એ નિમિત્તે વાંચવાનું ચાલતું હતું એટલે વિષય તો નક્કી થઈ ગયો.

રવિવારે સવારે બરાબર ૮.૦૦ કલાકે હું ને મારી એક ફ્રેન્ડ ભારતી વાકાણી જેલ પહોંચી ગયાં. ગેઈટ પર પૂછપરછ શરૂ. દરવાજા પર દરવાજા પસાર કરી અંદર પહોંચ્યાં. મારી સાથે બીજા વક્તા મારી જ કોલેજના પ્રિ. ડૉ. કિશોરસિંહ રાવ પણ પહોંચી ગયા હતા. જતાં જતાં મહાદેવી વર્માનું વિધાન યાદ આવી ગયું. ‘જાગ્રત શિક્ષિત બહેનોએ પણ સામાજિક પ્રતિબદ્ધતા કેળવવી પડશે. સામાજિક જાગૃતિની ચળવળમાં ઝંપલાવવું પડશે.’ દરવાજાની અંદર પ્રવેશતાં જ અનેક પ્રશ્નોનો મારો. એક ગંભીર વાતાવરણ ! અમેય ગુનેગાર જેવા લાગીએ. વ્યાસસાહેબ અમને કાર્યક્રમના સ્થળે લઈ ગયા. ધીમે ધીમે કેદીઓ લાઇનસર ગોઠવાતા જતા હતા. આશરે ૨૨૦૦થી વધારે કેદીઓની સંખ્યામાંથી ધીમે ધીમે બારસો-તેરસો જેટલા કેદીઓ અને એય પાછા ફરજિયાત નહીં, પોતાની ઇચ્છાથી આવેલા. બધા જ શિસ્તબદ્ધ. આસપાસ બધે ચોકીપહેરો ! એક બાજુ કાચા કામના કેદીઓ જેઓ સાદા ડ્રેસમાં ને બીજી બાજુ પાકા કામના કેદીઓ. સફેદ યુનિફોર્મ. માથે ટોપી પણ ટોપીઓ જુદી જુદી. પીળી, પીળી અને લાલ, પીળી અને સફેદ પટ્ટાવાળી, સફેદ એમ વિવિધ. ટોપીઓના કલર એમની સજા સૂચવતી હતી. ઘણા કેદીઓ કલમો પરથી ઓળખાય. દૂરથી એ દશ્ય જાણે માથે પીળી ઝાંચવાળા કોઈ પરદેશી પંખીઓનાં ટોળાં ઊતરી આવ્યાં હોય ! કાચા કામના કેદીઓમાં પશ્ચાત્તાપ જેવું દેખાતું નહોતું પણ પાકા કામના કેદીઓના મોં પર એ ભાવ જણાતો. બધા જ ધ્યાનમગ્ન ઋષિની જેમ સાવ મંત્રમુગ્ધ. એમ થતું કે એ લોકો વિચારતા હશે કે આ વળી શું વાત કરશે ? મનમાં એક આશંકા ઊભરતી દેખાઈ રહી હતી.

અમારા તરફથી વાત પૂરી થઈ. જેલ અધિકારીશ્રી વ્યાસસાહેબે પણ બે-ત્રણ ખાસ પુસ્તકો તો અચૂક વાંચવા માટે આગ્રહ કર્યો. હજુય બધામાં ધીરજ ખૂટી નહોતી. કેદીઓમાંથી પંદરેક કેદીઓ વિવિધ પુસ્તકો પર બોલ્યા. કોઈ ‘વચનામૃત’, ‘ચાણક્યની રાજનીતિ’, ‘ગર્ભસંહિતા’, માતૃભાષાનું ગૌરવ તો કોઈ કેલાસ નાયકની નવલકથા ‘ગાંધી આવે તો...’ એમ વિવિધ વિષયોનું એમનું વાંચન હતું. કદાચ આજે કોલેજના અધ્યાપકો કે વિદ્યાર્થીઓ પણ આટલા ઉત્સાહથી બોલવા તૈયાર ન થાય ! હજુ ઘણા બોલવા તૈયાર હતા. આવતા મહિને અચૂક બોલશે, પુસ્તકો

વાંચશે એવી એમના તરફથી ખાતરી મળી. એમનો ઉત્સાહ જોઈને મેં મારું પુસ્તક ‘રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરનાં સંસ્મરણો’ ‘તરતું પુસ્તક’ તરીકે જાહેર મૂક્યું.

કાર્યક્રમનું સંચાલન કરતા હતા એ કેદીભાઈ લાઇબ્રેરી પણ સંભાળતા હતા. તેમને જનમટીપની સજા મળેલી હતી. તેઓ પૂરેપૂરા આત્મવિશ્વાસ સાથે પોતાની વાત મૂકી રહ્યા હતા. વર્ષોથી જેલમાં કેદ હોવા છતાં મુક્ત હતા ! એમના ચહેરા પર જેલમાં પુરાયાનો જરાય ભાવ દેખાતો નહોતો. એ ભાઈને મેં પૂછ્યું કે આમાંથી રોજના લાઇબ્રેરીનો ઉપયોગ કરનાર કેટલા ? તો લગભગ દોઢસો જેટલા કેદીઓ રોજનાં પુસ્તકોની આપ-લે કરાવે છે એમ જાણવા મળ્યું.

ખરેખર આજે એક જુદો જ અનુભવ થયો. એક બાજુ ધ્યાનશિબિર ચાલે. ‘સ્કોપ’ની પરીક્ષા શરૂ થવાની હતી. પ્રૌઢશિક્ષણના વર્ગો ચાલે ! એમના વિકાસ માટે ઘણું થતું હતું. સ્ટાફની અછત છતાં અધિકારીઓનું વર્તન પણ માનવતાભર્યું.

માનનીય મુખ્યમંત્રીનો આ કન્સેપ્ટ વધાવવાલાયક છે. કાર્લ માર્ક્સની વૈચારિક ક્રાંતિની ઝંખના યાદ આવે. આ વૈચારિક ક્રાંતિ ખરેખર ઝગવવી હોય તો આમઆદમી પાસે જવાની વાત સો ટકા સાચી છે. એક સાચા અર્થમાં જનજાગરણ ઊભું કરવું પડશે. માત્ર વિદ્વદ્જનોનાં વ્યાખ્યાનોથી કામ નહીં સરે પણ દરેક સુજ્ઞ નાગરિકોએ, શિક્ષિતોએ સ્વેચ્છાએ આ અભિયાનમાં પૂરેપૂરા તન અને મનથી જોડાવું પડશે. તો જ ‘વાંચે ગુજરાત’નો કન્સેપ્ટ માત્ર ગુજરાતીઓ વાંચતા થાય, વિચારતા થાય એમ નહીં પણ સમગ્ર વિશ્વ ગુજરાતને વાંચે – વાંચતો થાય ત્યારે જ સાર્થક ગણાશે.

– નિવ્યા પટેલ

ઉમાશંકર જોશી જન્મશતાબ્દીપર્વ

મળ્યાં વર્ષો તેમાં અમૃત લઈ આવ્યો અવનિનું

ગુજરાતી ભાષાના વરિષ્ઠ સર્જક શ્રી ઉમાશંકર જોશીના જન્મશતાબ્દીપર્વનો આરંભ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અંતર્ગત ઉમાશંકર સ્વાધ્યાયપીઠના ઉપક્રમે તા. ૨૧-૭-૨૦૧૦ના રોજ સવારે ૮.૦૦ વાગ્યે થયો હતો.

કાર્યક્રમની શરૂઆતમાં સર્વશ્રી રઘુવીર ચૌધરી, માધવ રામાનુજ, પ્રકાશ ન. શાહ, વિનોદ અર્ધવ્યું, નિરંજન ભગત, રાજેન્દ્ર પટેલ, રમેશ ર. દવે, અનિલા દલાલ, પારુલ કંદર્પ દેસાઈ, રૂપા શેઠ, કલ્પના પરીખ વગેરે સાહિત્યકારો અને શ્રી સાબરમતી કન્યા વિદ્યાલયની વિદ્યાર્થીનીઓએ ઉમાશંકર જોશીના નિવાસસ્થાન ‘સેતુ’થી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સુધીની સાહિત્ય પદયાત્રા કરી હતી. જેમાં ઉમાશંકર જોશીનાં વિવિધ કાવ્યોનાં ગાન અને સૂત્રોચ્ચાર કરવામાં આવ્યા હતા.

કાર્યક્રમનો બીજો ભાગ ‘સર્જક ઉમાશંકર જોશીના સાહિત્યિક સર્જન ઉપર પરિસંવાદ’ સવારે ૯.૩૦ વાગ્યે શ્રી નિરંજન ભગતની અધ્યક્ષતામાં યોજાયો હતો. શ્રી નીતિન વડગામાએ પરિસંવાદની ભૂમિકા બાંધી પરિસંવાદનું સંચાલન કર્યું હતું. શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે પરિસંવાદના સંદર્ભે આખા ગુજરાતમાં થનારા કાર્યક્રમોની માહિતી ને ઉમાશંકર જોશીના શતાબ્દીપર્વનું મહત્ત્વ ચીંધી આપ્યું હતું. શ્રી ચન્દ્રકાંત શેઠે ‘ઉમાશંકર જોશીની કવિતા’ વિશેના વક્તવ્યમાં ઉમાશંકર જોશીનાં કાવ્યોની વિશદ ચર્ચા કરી હતી. જેમાં ‘વિશ્વશાંતિ’થી લઈને સપ્તપદી બધાજ કાવ્યસંગ્રહોની વિશેષતા ચીંધી આપી હતી. શ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ ‘ઉમાશંકર જોશીનાં નાટક અને ટૂંકી વાર્તા’

વિશેના વક્તવ્યમાં 'મારી ચંપાનો વર', 'ગુજરીની ગોદડી' વગેરે વાર્તાઓની તેમજ 'મહાપ્રસ્થાન' અને 'મંથરા' જેવા પદ્યનાટકની ચર્ચા કરીને તેમના સર્જનનો મહિમા કર્યો હતો. શ્રી શિરીષ પંચાલે 'ઉમાશંકર જોશીનું વિવેચન' વિશેના વક્તવ્યમાં પરંપરાને આત્મસાત્ કરીને ઉમાશંકર જોશીએ વિવેચના કરી છે તેમ જણાવ્યું હતું. શ્રી ભોળાભાઈ પટેલે 'ઉમાશંકર જોશીની સંસ્કૃત પર્યવેષણા' વિશેના વક્તવ્યમાં ઉમાશંકરે કરેલા અનુવાદો 'ઉત્તરરામચરિત', 'શાકુન્તલ' અને 'ઈશાવાસ્યોપનિષદ'ની વિગતે આસ્વાદલક્ષી ચર્ચા કરી હતી. શ્રી નિરંજન ભગતે પ્રાસંગિક અને અધ્યક્ષીય વક્તવ્યમાં કહ્યું હતું કે ઉમાશંકર જોશીના આ શતાબ્દીપર્વમાં દર મહિને તેમની કૃતિનો આસ્વાદ-કાર્યક્રમ થવો જોઈએ. સર્જકની કૃતિનો આસ્વાદ થાય એ જ સર્જકને સારી અંજલિ છે. અને પછી ઉમાશંકર જોશીના કવિતાસર્જનમાં રહેલી ચરમસીમાને ખોલીને ભાવક સમક્ષ મૂકી આપી હતી. તેમણે ઉમેર્યું હતું કે 'આતિથ્ય' કાવ્યસંગ્રહથી તેમનાં કાવ્યોમાં વળાંક આવ્યો છે. જેમાં આંતરજગતની વાત છે. તેની વિસ્તૃત ચર્ચા કરી હતી.

ઉમાશંકર જોશી જન્મશતાબ્દીના દિવસે માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રનો આરંભ થયો એ સોનામાં સુગંધ ભળ્યા જેવું છે. માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્ર અંતર્ગત : 'માતૃભાષા-કૌશલ પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમનું ઉદ્ઘાટન શ્રી ભોળાભાઈ પટેલે ૬.૦૦ કલાકે કર્યું હતું. શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે શરૂઆતમાં માતૃભાષા વિશેની ચિંતા વ્યક્ત કરી હતી. શ્રી રતિલાલ બોરીસાગરે 'માતૃભાષા-કૌશલ પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમ'ની ભૂમિકા આપી હતી. જેમાં વ્યવહારની ભાષા અને લેખનની ભાષામાં આવતી મુશ્કેલીઓની વિગતે વાત કરી હતી. ભોળાભાઈ પટેલે ઉદ્ઘાટક તરીકેના વક્તવ્યમાં ભાષાની અભિવ્યક્તિ અને સભાનતા વિશે ચર્ચા કરી હતી. શ્રી અનિલાબહેન દલાલે સમાપન કર્યું હતું.

કાર્યક્રમના અંતમાં ઉમાશંકર જોશીનાં કાવ્યોનું ગાન શ્રી અમર ભટ્ટ અને તેમના વૃદ્ધ દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું. જેમાં સૌમિક સુથારે 'મારું જીવન એ જ મારી વાણી', 'ભોમિયા વિના', 'ગીત અમે ગોત્યું ગોત્યું ને ક્યાંય ના જડ્યું'; હેમાલી વ્યાસે 'ભૂલું પડ્યું', 'લૂ જરી તું ધીમે ધીમે વા'; શિવાંગી દેસાઈએ 'રામ મઢી' અને અમર ભટ્ટે 'મારું નામ ભાષામાં ઓગળી ગયું.' 'હે જી ભાઈ પી લો જગતભર પ્યાલા', 'રહ્યાં વર્ષો'ના ગાનથી સર્જક ઉમાશંકર જોશીને ગીતાંજલિ અર્પણ કરી હતી. શ્રી પ્રફુલ્લ રાવળે સૌનું ઋણ અદા કર્યું હતું. આમ, ૨૧મીની સવાર અને સાંજ ઉમાશંકર જોશીનાં સ્મરણોથી સભર અને રળિયામણી બની હતી. -

ઇતુભાઈ કુરકુટિયા

પરિષદની વિવિધ વ્યાખ્યાનમાળા

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા વિવિધ વ્યાખ્યાનમાળાઓ અંતર્ગત સાહિત્ય, શિક્ષણ, પત્રકારત્વ વગેરે વિશેનાં પંદરેક વ્યાખ્યાનોનું પ્રતિવર્ષ આયોજન કરવામાં આવે છે. આ વર્ષે પણ અમદાવાદ ઉપરાંત વિવિધ નગરોમાં એ વ્યાખ્યાનો યોજાશે. વ્યાખ્યાનો યોજવામાં સાહિત્યિક અને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓનો સહયોગ આવકાર્ય છે, તો જે સંસ્થાઓ પરિષદ સાથે જોડાઈને વ્યાખ્યાનોનું આયોજન કરવા ઇચ્છતી હોય એને પરિષદના પ્રસારમંત્રીશ્રી નીતિન વડગામા, 'તાંદુલ', ૨, સ્વાતિ સોસાયટી, આત્મીય કૉલેજ પાછળ, કાલાવડ રોડ, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૫, (મો.) ૯૮૭૯૪ ૦૦૪૨૪ સરનામે સંપર્ક કરવા જણાવાયું છે.

'રસપ્રતીતિનાં વિદ્યો પૂર્વમાં અને પશ્ચિમમાં' વિશે

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત શ્રી ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર દ્વારા યોજાતા સાહિત્યસિદ્ધાંત વ્યાખ્યાનશ્રેણી અંતર્ગત તા. ૧૫-૭-૨૦૧૦ના રોજ સાંજે ૪.૩૦ વાગ્યે શ્રી શિરીષ પંચાલે 'રસપ્રતીતિનાં વિદ્યો : પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં' વિષય પર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. વ્યાખ્યાનના પ્રારંભે શ્રી પારુલ કંદર્પ દેસાઈએ વ્યાખ્યાનશ્રેણીનો પરિચય કરાવી ભૂમિકા બાંધી આપી હતી. શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે શ્રી શિરીષ પંચાલનો પરિચય આપ્યો હતો. શિરીષ પંચાલે 'રસપ્રતીતિનાં વિદ્યો : પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં' વિશેના વ્યાખ્યાનમાં કૃતિને પામવા ભાવકને થતી રસક્ષતિની વિશદ ચર્ચા કરી હતી. એક ઉત્તમ અધ્યાપકની રીતે શિરીષભાઈએ રસવિદ્યોની વાત કરતાં કરતાં આરંભે ભૂમિકા બાંધી આપી હતી. સંસ્કૃત અને પશ્ચિમના સિદ્ધાંતોના અનેક સંદર્ભોને સાથે વણતા જઈને તેમણે સંસ્કૃત, ગુજરાતી તેમજ વિદેશી કૃતિઓનાં દષ્ટાંતો આપી વક્તવ્યને સભર અને રસવાહી બનાવ્યું હતું. રસાનુભવ ક્યારે થાય ? ભાવક પૂર્વગ્રહથી મુક્ત થાય ત્યારે, ભાવક સજ્જ હોય ત્યારે, ભાવકે વિવિધ પ્રદેશોની કૃતિનું વાચન કર્યું હોય ત્યારે, માત્ર કૃતિ અને કૃતિ સિવાય કશું નહીં, તેમજ રસવિદ્યો ઊભાં કરનારાં તત્ત્વોની ચર્ચા કરી હતી. ઉપસ્થિત ભાવકોમાંથી ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા, રઘુવીર ચૌધરી, રમેશ ર. દવે, પ્રદીપ ખાંડવાળા વગેરેએ પ્રશ્નોત્તરી તેમજ પૂરક માહિતી દ્વારા વિષયને વધુ સરળ અને સઘન બનાવ્યો હતો. અંતમાં, ઇતુભાઈ કુરકુટિયાએ સૌનો આભાર માન્યો હતો.

'પાક્ષિકી'

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત 'પાક્ષિકી' અંતર્ગત તા. ૨૨-૭-૨૦૧૦ના રોજ સાંજે ૬.૦૦ કલાકે દીવાન ઠાકોરે શ્રી હરીશ ખત્રી લિખિત ચરિત્રનિબંધ 'હૃદયસ્પર્શિ કલાકાર કનુભાઈ દેસાઈ'નું પઠન કર્યું હતું. ઉપસ્થિત ભાવકોએ તેમનું ચરિત્ર જહુ વધુ ઊંડાણવાળું થાય તે માટે ચર્ચા કરી હતી.

(૧) પારિતોષિક માટે મળેલ દાન

શ્રી ધનરાજ કોઠારી પારિતોષિક : અમદાવાદ રૂ. ૫૦,૦૦૦/-
(બે વર્ષે દરમ્યાન પ્રકાશિત થયેલા નવોદિત લેખકના પ્રથમ સર્જનાત્મક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તક માટે) હ. શ્રી પૂનમચંદ કોઠારી

(૨) પરબ સ્થાયી ફંડ માટે મળેલ દાન

રોહિતભાઈ આચાર્ય, અમદાવાદ રૂ. ૩,૦૦૦/-

(૩) માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્ર માટે મળેલ દાન

ડૉ. ચંદ્રકાન્ત શેઠ, અમદાવાદ રૂ. ૧૫,૦૦૦/-

(૪) રા. વિ. પાઠક સભાગૃહ નવનિર્માણ માટે મળેલ દાન

૧. ગિરીશ આર. શેલાણી, સુરેન્દ્રનગર ૫૦૧/-
૨. ચિત્રકૂટધામ ટ્રસ્ટ, તલગાજરડા (મહુવા) ૫,૦૦,૦૦૦/-

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન: ઇતુભાઈ કુરકુટિયા

લખે ગુજરાત

‘લખે ગુજરાત’માં શ્રી ઉત્તમ ગજજરે ૨૦૦૫થી ‘સન્ડે-ઇ-મહેક્કિલ’ મારફત ‘વાંચે ગુજરાત’ની વાચનયાત્રા શરૂ કરી છે અને શ્રી રતિલાલ ચંદરિયાએ ‘ગુજરાતી લેક્સિકોન’ મારફત લગભગ ૪૫ લાખ શબ્દોનો વિશાળ શબ્દભંડોળ નેટ ઉપર ઉપલબ્ધ કરાવી આપ્યો છે. આજ દિન સુધીમાં તેની લગભગ ૫૫ લાખ મુલાકાત થઈ છે.

ચિત્રપ્રદર્શન

જાણીતા ચિત્રકાર શ્રી અશોક ખાંટનું ૨૨મું ચિત્ર-પ્રદર્શન ‘રૂસ્ટિક ગ્લોરી’ આર્ટિસ્ટ સેન્ટર, કાલા ઘોડા, મુંબઈ ખાતે આગામી તા. ૯થી ૧૫ ઓગસ્ટ દરમિયાન યોજાનાર છે.

મને ગમતું પુસ્તક

‘વાંચે ગુજરાત અભિયાન’ અંતર્ગત શ્રી વિજય શાસ્ત્રીએ ‘આશાપૂર્ણા દેવીની વાર્તાઓ’ વિશે વક્તવ્ય ‘વિચારગોષ્ઠિ’ના ઉપક્રમે સુરતમાં આપ્યું હતું.

શ્રી ભદ્રંકર વિદ્યાદીપક જ્ઞાનવિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનશ્રેણી

ગુજરાત વિશ્વકોશ દ્વારા ચાલતી શ્રી ભદ્રંકર વિદ્યાદીપક જ્ઞાનવિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનશ્રેણીનું ૧૦૦મું વ્યાખ્યાન શ્રી નારાયણ દેસાઈએ ‘ગાંધીજી : ગઈ કાલના, આજના, આવતી કાલના’ વિશે અને ૧૦૧મું વ્યાખ્યાન શ્રી ગુણવંતભાઈ શાહે ‘ગદ્યમ્ કવીનાં નિકષં વદન્તિ’ વિશે આપ્યું તેમજ શ્રી પ્રીતિ શાહ સંપાદિત ‘જ્ઞાનાંજન’ ભાગ ૧-૨નું વિમોચન શ્રી ગુણવંત શાહે કર્યું હતું.

કવિશ્રી રાજેન્દ્ર શુક્લ સાથે મુલાકાત

કેન્દ્રીય સાહિત્ય અકાદમી અને ગુજરાત સાહિત્ય સભાના સંયુક્ત ઉપક્રમે ૨૯-૬-૧૦ના રોજ કવિ અને ગઝલકાર શ્રી રાજેન્દ્ર શુક્લની સાથે લેખક-મિલન ગોઠવાયું હતું. રાજેન્દ્ર શુક્લે તેમની સર્જનની કેફિયત આપી હતી.

નાટ્ય/એકાંકી સ્પર્ધા

નાટ્યતાલીમ, નિર્માણ અને નાટ્યસંશોધન સાથે સંકળાયેલી સંસ્થા ‘બુરૂટી’ દ્વારા ગુજરાતીમાં મૌલિક નાટ્યલેખનમાં સહાયરૂપ બનવા, દોઢથી બે કલાકની સમયમર્યાદાનાં બેએકાંકી / એકાંકી કોમેડી નાટકો તા. ૩૦-૧૧-૨૦૧૦ સુધીમાં મોકલવા નિમંત્રણ છે.

કવિસંમેલન

પ્રેમાનંદ સાહિત્યસભાના ઉપક્રમે તા. ૧૧-૭-૨૦૧૦ના રોજ કવિસંમેલન યોજાયું હતું. જેમાં શ્રી ચંદ્રકાન્ત રાવની અધ્યક્ષતામાં સર્વશ્રી વિરંચિ ત્રિવેદી, બેજાન, રાજ, સૂર, વિકાસ, મોહન બારોટ, ગિરિરાજ બ્રહ્મભટ્ટ અને હસમુખ શાહે કાવ્યપઠન કર્યું હતું.

‘મનથી કલમ સુધી’ પુસ્તકનું લોકાર્પણ

પ્રગતિ મિત્ર મંડળ કાંદીવલી દ્વારા આયોજિત કાર્યક્રમ અંતર્ગત તા. ૨૭-૬-૧૦ના રોજ કવિશ્રી ગિરીશ જોષીના પુસ્તક ‘મનથી કલમ સુધી’નું લોકાર્પણ શ્રી હરિભાઈ કોઠારીએ કર્યું હતું.

મને ગમતું પુસ્તક

‘વાંચે ગુજરાત’ અભિયાન અંતર્ગત ‘મને ગમતું પુસ્તક’ વાર્તાલાપમાં શ્રી મણિલાલ હ. પટેલે ‘મળેલા જીવ’નો તા. ૩-૭-૨૦૧૦ના રોજ ગોધરાની સેન્ટ આર્નોલ્ડ સ્કૂલના સભાગૃહમાં શતાધિક શિક્ષકોની વચ્ચે પરિચય કરાવ્યો હતો.

મને ગમતું પુસ્તક

સાહિત્યસૃષ્ટિ દ્વારા યોજવામાં આવેલા જાહેર વાર્તાલાપમાં જાણીતા લેખક શ્રી લલિતકુમાર બક્ષીએ તા. ૨૮-૬-૧૦ના રોજ ‘વાર્તાઓનું વિશ્વ અને વિશ્વની વાર્તાઓ’ વિશે વાર્તાલાપ આપ્યો હતો.

ગિરા ગુર્જરી પારિતોષિક સ્પર્ધા

કલાગુર્જરી(સ્થાપક સંસ્થા)ના ઉપક્રમે ‘ગિરા ગુર્જરી પારિતોષિક સ્પર્ધા ૨૦૧૦’નું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે. જેમાં ૨૦૦૮ અને ૨૦૦૯માં પ્રકાશિત નવલકથા, નવલિકા, નિબંધ, કાવ્ય અને નાટક ઉપરાંત સાંસ્કૃતિક વિવેચનાત્મક વિભાગ માટે મૌલિક પુસ્તકો મોકલવાનાં રહેશે.

ગુજરાતી શીખવવાના વર્ગો

શ્રી સાંઈ સાર્વજનિક ટ્રસ્ટના ઉપક્રમે અંગ્રેજી માધ્યમનાં બાળકોને ગુજરાતી શીખવવાના વર્ગોનો સમાપન-સમારંભ શ્રી દિનકર જોષી અને શ્રી વસંતભાઈ શાહના નેજા હેઠળ યોજાયો હતો. આ વર્ગો કાંદીવલી ઈસ્ટ-વેસ્ટ તથા બોરીવલી વેસ્ટમાં વેકેશનમાં ચલાવવામાં આવ્યા હતા. બાળકોએ ગુજરાતીમાં વિવિધ કાર્યક્રમો આપ્યા હતા.

1

પત્રસેતુ

સ્નેહી યોગેશભાઈ,

ફ્રેન્ચ લેખક Daudetની માતૃભાષા માટેના પ્રેમનું ગૌરવ કરતી 'Last Lesson' નામની વાર્તા (અંગ્રેજી અનુવાદ) મેળવવા માટે 'પરબ' દ્વારા વાચકોને વિનંતી કરી શકાશે એ હેતુથી આ પત્ર તમને મોકલું છું. ઠીક લાગે તો એને 'પરબ'માં પ્રગટ કરવા વિનંતી છે.

ફ્રાન્સના આલ્સાસ પરગણાના એક ગામની આ વાત છે. શાળામાં સ્થાનિક લોકોની માતૃભાષાના બદલે પરદેશી શાસકોની ભાષા(જર્મન)નો માધ્યમ તરીકે ઉપયોગ કરવાનો હુકમ થયેલો છે. વાર્તામાં માતૃભાષા દ્વારા શિક્ષણ આપવાના છેલ્લા દિવસનો આ છેલ્લો પાઠ છે.

વર્ગમાં બાળકોની સાથે ગામના કેટલાક મોટેરા અને વૃદ્ધો પણ પોતાનું પુરાણું પાઠ્યપુસ્તક લઈને બેઠા છે. શિક્ષક હેમલ ખાસ પોશાકમાં સજ્જ થઈને વર્ગ સમક્ષ ઊભા છે.

પાઠ પૂરો થયો.

શિક્ષકે દીવાલ તરફ જ મોં રાખીને, કશું બોલ્યા વગર જ હાથનો ઇશારો કર્યો. જાણે આટલું કહેવા માટે : 'That's all, You may go.'

ઈ. સ. ૧૯૬૦માં આ વાર્તા મારા વાંચવામાં આવેલી. એમાં રહેલા વેદનાસભર પરિવેશની નોંધ મેં મારા 'ટૂંકી વાર્તા : મીમાંસા'માં કરેલી છે.

હું આ વાર્તાનો ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદ કરવા ઇચ્છું છું. પણ વાર્તા મારી પાસે નથી એટલે આ પત્રના વાચકોમાંથી કોઈ સાહિત્યરસિક મિત્ર વાર્તાના અંગ્રેજી અનુવાદની ઝેરોક્ષ પ્રત મને મોકલી આપે એવી વિનંતી આ પત્ર દ્વારા કરવા પ્રેરાયો છું.

વાર્તાની પ્રત મને નીચેના સરનામે મોકલી શકાશે :

મોહનલાલ પટેલ, બંગલા નં. ૫૦૧, લેન નં. ૨૧, સત્યાગ્રહ છાવણી, સેટેલાઈટ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫. ફોન નં. (૦૭૯) ૨૬૮૬૨૫૯૮

કુશળ હશે.

તમારો,

મોહનલાલના વં. મા.

S

હજુ ભોળાભાઈ પટેલે 'પંડિતયુગનાં સાહિત્યિક સામયિકો'ના લેખ બદલ હસિત મહેતાને હમણાં જ બિરદાવ્યા અને ત્યાં તો પછીનાં 'ગાંધીયુગનાં સાહિત્યિક સામયિકો' વિશેનો દીપક મહેતાનો અભ્યાસ આવી ચડ્યો ! ઉપરાઉપરી જૂનાં સામયિકોની સામગ્રીની સમીક્ષા અંગેના લેખો લખાવા-છપાવા માંડે તો શું સમજવું એવો સ્વાભાવિક પ્રશ્ન થાય. શું આજનાં સામયિકો એની તોલે ઊતરતાં છે એવો કંઈક ખ્યાલ સમીક્ષકોને લખવા ઉદ્યુક્ત કરી ગયો હશે ? સામયિકો વધતાં જાય છે પરંતુ સંતોષ ઊભો થતો નથી. વ્યાપ વધ્યો પણ વક્કર ગયો એવો કંઈક ઘાટ રચાઈ આવ્યો છે કે શું ? અધ્યાપકો કેરિયર ગ્રાફમાં લખવા પૂરતા લખાણ કરે છે કે પછી બીજું કંઈ પ્રેરકબળ પણ પડ્યું હશે ? સંપાદકો લેખો લખાવવા હવે હાજીની માફક પાછળ પડે છે કે પછી જે આવ્યું તે રજૂ કર્યે જાય છે ? ભૌતિકતા અને ઉપભોક્તાવાદના ઉછાળાના

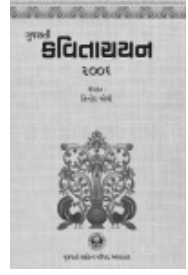
આ સમયમાં મૂલ્યદર્શી કશું ઠોસ લખાય છે કે બધું ઉપરછલું જ એવો પ્રશ્ન કેટલાના મનમાં ઊઠતો હશે ? પ્રતિભાવક અને તંત્રી મળીને કોઈ સમીક્ષકને બિનજરૂરી રીતે દબાવવા માંગે કે જાણીતા સર્જક પોતાની આપવડાઈ કરવા લાગે તો તેમને પડકારતો વાચકવર્ગ આપણે ઊભો કરી શક્યા કે ? આવા કંઈક સવાલો ઊઠે અને આપણને દોરે તો સારું છે.

— **ડકેશ ઓઝા**, ૧૦૩, ઓમ એવન્યૂ, દિવાળીપુરા, વડોદરા-૭

r

જુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવા પ્રકાશના

['ગુજરાતી કવિતાચયન : ૨૦૦૬'] : સંપાદક : વિનોદ જોશી, પ્ર.આ. ૨૦૦૯, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૧૦+૧૦૬, કિં. રૂ. ૭૦/-

કવિશ્રી કાન્ત શતાબ્દી સમિતિ અને શ્રી બ. ક. ઠાકોર શતાબ્દી સમિતિ તરફથી પરિષદને વર્ષનાં ઉત્તમ કાવ્યો પ્રગટ કરવા માટે રૂ. ૧૫,૦૦૦/-નું દાન મળ્યું હતું. એમાંથી 'નવમા દાયકાની કવિતા' શીર્ષક હેઠળ ૧૯૮૧થી ૧૯૯૦ સુધીના એક દાયકાનાં પ્રતિનિધિ કાવ્યોનો સંચય પ્રગટ કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યારબાદ ૧૯૯૧થી ૨૦૦૭ના વર્ષ સુધી નિયમિત રીતે પ્રતિ વર્ષ 'ગુજરાતી કવિતાચયન' પ્રગટ થતાં રહ્યાં છે. કાન્ત-બ.ક. ઠાકોર ગ્રંથમાળાના ૧૬મા મણકા રૂપે આ ચયન પ્રકાશિત થાય છે.

વરસોવરસ પ્રગટ થતાં રહેતાં આ ચયનોને ગુજરાતી કવિતાના ચાહકો-ભાવકો તરફથી સારો પ્રતિભાવ મળતો રહ્યો છે. વર્ષ દરમ્યાન પ્રગટ થયેલાં ગુજરાતી સામયિકોમાંથી પસાર થઈને આ 'ગુજરાતી કવિતાચયન : ૨૦૦૬'નું સંપાદન શ્રી વિનોદ જોશીએ કરી આપ્યું છે. વિનોદભાઈ કાવ્યમર્મજ્ઞ છે અને તેમનું કવિતા અને વિવેચનક્ષેત્રે પ્રદાન છે. ભાવકો આ સંચયને આવકારશે એવી અપેક્ષા છે.

['ગુજરાતી કવિતાચયન : ૨૦૦૭'] : સંપાદક : સંજુ વાળા, પ્ર.આ. ૨૦૦૯, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૧૪+૧૩૦, કિં. રૂ. ૮૫/-

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા ૧૯૯૧થી શરૂ થયેલી ગુજરાતી કવિતાચયનની કાવ્યયાત્રામાં કાન્ત-બ.ક. ઠાકોર ગ્રંથમાળાનો આ ૧૭મો મણકો છે. 'ગુજરાતી કવિતાચયન : ૨૦૦૭'ના સંપાદક શ્રી સંજુ વાળા છે. એક વર્ષનું સંપાદન વ્યાપક રીતે કાવ્યસર્જનની પ્રવૃત્તિનું નિર્ણાયક પરિબળ ભલે ન બને; પરંતુ એવું સંપાદન સર્જાતી કવિતાનો આછોપાતળો ચહેરો જરૂર ઉપસાવી શકે છે. એ દષ્ટિએ જે-તે વર્ષના કવિતાચયનનું મૂલ્ય સ્વીકારવું ઘટે. વરસોવરસ પ્રગટ થતાં આ ચયનોને ગુજરાતી કવિતાના ચાહકો તરફથી સારો પ્રતિભાવ મળતો રહ્યો છે.

આ ચયનના સંપાદક શ્રી સંજુ વાળાના બે કાવ્યસંગ્રહો પ્રકાશિત થયા છે. આ ઉપરાંત સિમણે કવિતાનાં સંપાદનો પણ કર્યાં છે.

ભાવકો આ સંચયને ઉષ્માભેર આવકારશે એવી આશા છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નેદીકિનારે, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯. ફોન : ૨૬૫૮૭૯૪૭

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવા પ્રકાશના

['કથા-કલરવ'] : સુમંત રાવલ, પ્ર.આ. ૨૦૦૮, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૧૦+૧૬૨, કિં. રૂ. ૧૦૦/-

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની શતાબ્દી ગ્રંથશ્રેણીના ૩૫મા પુસ્તક તરીકે 'કથા-કલરવ' વાર્તાસંગ્રહ પ્રગટ થઈ રહ્યો છે. આ સંગ્રહના લેખક સુમંત રાવલની ૧૮ નવલકથાઓ અને છ વાર્તાસંગ્રહો પ્રકાશિત થયા છે. એમના 'ઘટનાલય' વાર્તાસંગ્રહને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીનું પારિતોષિક પ્રાપ્ત થયું છે. તેઓ સારા વાચક પણ છે 'ચાંદની' અને 'આરામ' જેવાં વાર્તા-સામયિકોએ તેમને વાર્તાલેખનની દિશામાં પ્રેર્યાં છે. ઉપરાંત 'નવનીત-સમર્પણ', 'ચિત્રલેખા', 'શબ્દસૃષ્ટિ', 'પરબ' ઇત્યાદિ સામયિકોમાં એમની વાર્તાઓ સતત છપાતી રહી છે. સુરતી મોઢ વણિક જ્ઞાતિના મુખપત્ર 'જ્યોતિર્ધર'ના સૌજન્યથી આ પુસ્તકનું પ્રકાશન થઈ રહ્યું છે.

વાર્તારસિક ભાવકો આ સંગ્રહને ઉષ્માભેર આવકારશે એવી આશા છે.

['નહિ વીસરાતા ચહેરા'] : પ્રફુલ્લ રાવલ, પ્ર. આ. ૨૦૦૯, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૧૨+૧૮૪, કિં. રૂ. ૧૧૦/-

'નહિ વીસરાતા ચહેરા' એ પ્રફુલ્લ રાવલના ચરિત્ર-નિબંધોનો સંચય ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા આચાર્ય કાકાસાહેબ કાલેલકર ગ્રંથાવલિ પ્રકાશન સમિતિના સૌજન્યથી પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે. શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલ નિબંધલેખનમાં - વિશેષે ચરિત્રનિબંધો અને ચરિત્રોના લેખનમાં તેમજ લઘુકથાના સર્જનમાં માહિર છે. આ પુસ્તકમાં સાહિત્યકારોનાં ચરિત્રો છે, તો સામાજિક, રાજકીય, સાંસ્કૃતિક અને ધાર્મિક ક્ષેત્રે સક્રિય વ્યક્તિઓનાં ચરિત્રો પણ છે. ચિત્રકાર કે પક્ષીવિદ કે વિજ્ઞાનીનો સમાવેશ પણ અહીં થયો છે. ચરિત્રાત્મક સાહિત્યનો તત્કાલીન સમાજના ઘડતરમાં મહત્વનો ફાળો છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની શતાબ્દી ગ્રંથશ્રેણીનું આ ૩૬મું પુસ્તક છે. સહૃદયો આ પુસ્તકને ઉમળકાભેર આવકારશે એવી અપેક્ષા.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નેદીકિનારે, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯. ફોન : ૨૬૫૮૭૯૪૭

